

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ: ΜΕΘΟΔΟΙ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΥΝΟΧΗ

Κρίση και φαινόμενα υποσιτισμού των παιδιών. Τα σχολικά γεύματα
στο πλαίσιο των πολιτικών αντιμετώπισης της επισιτιστικής και
διατροφικής ανασφάλειας

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Αλεξάνδρα Μιχαλακοπούλου

Αθήνα, 2018

Τριμελής Επιτροπή

Θεοδοσία Ανθοπούλου, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Δέσποινα Παπαδοπούλου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Αντώνης Μουσίδης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Αλεξάνδρα Μιχαλακοπούλου 2018

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

«Κρίση και φαινόμενα υποσιτισμού των παιδιών. Τα σχολικά γεύματα στο πλαίσιο των πολιτικών αντιμετώπισης της επισιτιστικής και διατροφικής ανασφάλειας»

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην εργασία αυτή ερευνάται το κοινωνικό φαινόμενο του υποσιτισμού των παιδιών στην Ελλάδα και κατά πόσο μέτρα κοινωνικής πολιτικής, όπως η παροχή δωρεάν γευμάτων στους μαθητές στα σχολεία, αποδίδουν τα προσδοκώμενα αποτελέσματα.

Η κοινωνική ανάγκη για επισιτιστική και διατροφική ασφάλεια των παιδιών αποτελεί κυρίαρχο θέμα στο δημόσιο λόγο. Στην Ελλάδα, εφαρμόζονται δύο πρόσφατα σημαντικά Προγράμματα, που αφορούν τη σίτιση των μαθητών σε επιλεγμένα σχολεία και τα αποτελέσματά τους είναι ενθαρρυντικά. Το ένα εφαρμόζεται από δημόσιους φορείς (Υπουργείο Παιδείας, Εργασίας και Γεωπονικό Πανεπιστήμιο) τρία χρόνια (από το σχολικό έτος 2015-16) και το άλλο από Αστική μη κερδοσκοπική εταιρεία (ΠΡΟΛΗΨΙΣ με βασικό χορηγό το Ίδρυμα Σταύρου Νιάρχου) επτά συνεχόμενα χρόνια (από το 2011).

Στην εργασία αναλύονται οι διαδικασίες εφαρμογής των Προγραμμάτων, οι στόχοι τους μέσα στο γενικότερο πλαίσιο των κοινωνικών αναγκών που δημιουργεί η κρίση καθώς και οι πρακτικές που ακολουθούν για την αντιμετώπιση των αναγκών αυτών.

Βασική στόχευση ωστόσο αποτελεί, και για τους δυο φορείς, να αυξηθεί η παροχή δωρεάν γευμάτων ετησίως και να επεκταθεί και σε άλλα σχολεία αναζητώντας παράλληλα πηγές χρηματοδότησης από ευρωπαϊκούς πόρους και ιδιωτικές χορηγίες.

Λέξεις-κλειδιά: επισιτιστική ανασφάλεια, διατροφική ανασφάλεια, διατροφική δικαιοσύνη, υποσιτισμός παιδιών, σχολικά γεύματα, οικονομική κρίση

«Crisis and child malnutrition. School meals as part of policies to tackle food insecurity and nutritional insecurity»

ABSTRACT

The following thesis investigates the social phenomenon of child malnutrition in Greece and whether social policy measures, such as providing free meals to schoolchildren, deliver the expected results.

The social need for food and nutritional safety of children is a predominant issue in the public discourse. In Greece, two recent major programs are being implemented, which concern the feeding of pupils in selected schools and their results are encouraging. One is implemented by public bodies (Ministry of Education, Labor and Agricultural University) for three years (from the school year 2015-16) and the other by Urban Non-Profit Society (PREVISIS with the main sponsor of the Stavros Niarchos Foundation) for seven consecutive years (2011).

The work analyzes the procedures for the implementation of the Programs, their objectives within the general context of the social needs created by the crisis as well as the practices that follow to meet these needs.

However, basic targeting is for both institutions to increase the provision of free meals annually and to extend to other schools while seeking sources of funding from European resources and private sponsorship.

Keywords: food insecurity, nutritional insecurity, nutritional justice, child malnutrition, school meals, financial crisis

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη.....	σελ.3
Εισαγωγή.....	σελ.6
Μέρος Α΄: Το πλαίσιο ανάλυσης της εργασίας	
● Κεφ. 1: Επισιτιστική και διατροφική ανασφάλεια.....	σελ.7
● Κεφ. 2: Κρίση και υποσιτισμός στα παιδιά.....	σελ.12
● Κεφ. 3: Ο θεσμός των σχολικών γευμάτων.....	σελ.14
● Κεφ. 4: Κρίση και υποσιτισμός των παιδιών στην Ελλάδα.....	σελ.18
● Κεφ. 5: Νεοσύστατος θεσμός στην Ελλάδα.....	σελ.23
Μέρος Β΄: Εμπειρική έρευνα: Προγράμματα σχολικών γευμάτων στην Ελλάδα	
● Κεφ.6: Η Μεθοδολογία της έρευνας.....	σελ.29
● Κεφ.7: Αποτελέσματα της έρευνας σε φορείς υλοποίησης προγραμμάτων	
7.1: Πρώτη συνέντευξη (ανάλυση).....	σελ.31
7.2: Δεύτερη συνέντευξη (ανάλυση).....	σελ.38
8. Συμπέρασμα.....	σελ.43
9. Βιβλιογραφία.....	σελ.46
Παράρτημα.....	σελ.50

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εργασία διερευνά τα κοινωνικά φαινόμενα της φτώχειας και του υποσιτισμού των παιδιών εξαιτίας των οικονομικών προβλημάτων που επέφερε η κρίση τα τελευταία χρόνια σε ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού της Ελλάδας. Η κοινωνική ανάγκη, που δημιουργήθηκε, κινητοποίησε φορείς, ιδιωτικούς και δημόσιους, να ασκήσουν κοινωνική πολιτική.

Σκοπός της διπλωματικής εργασίας είναι να δείξει ότι τα παιδιά υπέστησαν τις συνέπειες της φτωχοποίησης των νοικοκυριών που σε αρκετές περιπτώσεις οδήγησε σε φαινόμενα υποσιτισμού. Τα παιδιά είναι μια κατηγορία ορατή και εύκολα αναγνωρίσιμη, αφού περνούν μεγάλο μέρος του χρόνου τους σε σχολικά ιδρύματα. Έτσι δημιουργήθηκε επείγουσα ανάγκη να αντιμετωπιστεί η παιδική πείνα με δωρεάν παροχή γευμάτων στα σχολεία από δημόσιους και κοινωνικούς φορείς.

Στον δημόσιο λόγο προτάσσεται ότι κανένα παιδί δεν θα πρέπει να δοκιμάσει την πείνα και το άγχος της πείνας, αλλά και τον κοινωνικό στιγματισμό, τον ευτελισμό της φιλανθρωπίας ή της επώνυμης χορηγίας, την καθημερινή ανασφάλεια στο δικό του σχολικό κόσμο. Αν γίνει αυτό θα έχει σοβαρές επιπτώσεις στην ψυχική υγεία του: το άγχος, η ντροπή, η ταπείνωση, η βουλιμία και ίσως σπανιότερα άσχημες συνέπειες για την υπόλοιπη ζωή τους. Σύμφωνα με τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (ΟΗΕ, 20 Νοεμβρίου 1989, από 191 χώρες), Τα παιδιά πρέπει να μεγαλώνουν σε ένα περιβάλλον που τους παρέχει τα αναγκαία υλικά αγαθά (στέγη, ρούχα, τροφή) και διασφαλίζει τη σωματική, νοητική, συναισθηματική και κοινωνική τους ανάπτυξη.

Από το 2013 πολλαπλασιάστηκαν και συστηματοποιήθηκαν οι δομές κοινωνικής αλληλεγγύης στις πληττόμενες γειτονιές, ώστε να δημιουργηθούν σχολικά δωρεάν γεύματα σε δημοτικά, γυμνάσια, λύκεια και νυχτερινά δημόσια σχολεία (ΠΡΟΛΗΨΙΣ, 31-12-2014, διαδικτυακή πηγή www.huffpost.gr)

Η εργασία επιχειρεί να απαντήσει στο ερώτημα αν οι πολιτικές που έχουν σχεδιαστεί και εφαρμόζονται, οι φορείς, δημόσιοι και ιδιωτικοί, που εμπλέκονται σε προγράμματα σχολικού επισιτισμού συμβάλλουν ουσιαστικά στην αντιμετώπιση

αυτού του δύσκολου κοινωνικού φαινομένου, του υποσιτισμού των παιδιών και κατά πόσο τα σχολικά γεύματα βοηθούν στην επισιτιστική και διατροφική τους ασφάλεια.

ΜΕΡΟΣ Α΄: ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΕΠΙΣΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΑΤΡΟΦΙΚΗ ΑΝΑΣΦΑΛΕΙΑ

1.1: ΕΠΙΣΙΤΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΣΦΑΛΕΙΑ

Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας, η επισιτιστική ανασφάλεια ορίζεται ως έλλειψη πόρων για την κάλυψη των διατροφικών αναγκών. Είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο, που παρατηρείται εκεί όπου ο χρηματικός προϋπολογισμός που προορίζεται για είδη καθημερινής διατροφής κάθε μήνα έχει ελαχιστοποιηθεί σε μεγάλο βαθμό ώστε να μην καλύπτονται οι βασικές ανάγκες. Υπολογίζεται ότι μια στις πέντε οικογένειες με παιδιά και εφήβους στις ΗΠΑ αντιμετωπίζει σήμερα επισιτιστική ανασφάλεια, ενώ οι αναπτυξιακές και συμπεριφορικές επιπλοκές αυτής της κατάστασης δεν έχουν διερευνηθεί πλήρως. Ιδιαίτερα έντονο είναι το πρόβλημα της επισιτιστικής ένδειας σε ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού. Σημειώνεται ότι το 2008 η Ελλάδα κατέγραφε μικρότερο ποσοστό του πληθυσμού με επισιτιστική ανασφάλεια (7,1%) σε σχέση με τον μέσο όρο της Ευρωζώνης (Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία ΕΛΣΤΑΤ, Συνθήκες Διαβίωσης Νοικοκυριών, έρευνα SILC 2010). Το μεγαλύτερο ποσοστό επισιτιστικής ανασφάλειας στη χώρα μας καταγράφηκε το 2012 (14,2%) και έκτοτε παρατηρείται τάση μείωσης. Το 2015 η Ελλάδα καταλαμβάνει την 8η χειρότερη θέση ανάμεσα σε 30 ευρωπαϊκές χώρες, έναντι της 15ης χειρότερης θέσης το 2008 (ΕΛΣΤΑΤ, Κίνδυνος φτώχειας, δελτίο τύπου μετά από έρευνα για συνθήκες διαβίωσης νοικοκυριών, 2016).

Η επισιτιστική ανασφάλεια αποτελεί σοβαρό κοινωνικό πρόβλημα, καθώς μπορεί να οδηγήσει σε προβλήματα ψυχικής και φυσικής ανάπτυξης, να επηρεάσει τις επιδόσεις των παιδιών στο σχολείο και να οδηγήσει σε παχυσαρκία, λόγω υπερβολικής κατανάλωσης τροφίμων χαμηλής ποιότητας και υψηλής θερμιδικής περιεκτικότητας, με αρνητικές προεκτάσεις για την υγεία.

Είναι γεγονός ότι η κρίση δεν οδήγησε μόνο σε υλική αποστέρηση αλλά πλήττει τον συναισθηματικό και ψυχικό κόσμο των ανθρώπων και πόσο μάλλον των παιδιών. Συγκριτικά με το παρελθόν, το παρόν και αν αναλογιστεί κανείς το μέλλον (πριν - μέσα και μετά την κρίση) όλα παρουσιάζονται διαφορετικά, ενώ όπως αναφέρει ο Σιδέρης *«και το παιδί πριν τη κρίση ήταν αλλιώς από το παιδί μέσα στη κρίση και θα είναι αλλιώς παιδί μετά την κρίση. Όχι μόνο ως προς τις υλικές συνθήκες της ύπαρξής του, αλλά και ως προς την ψυχική του συγκρότηση και την παράσταση που πλάθεται για αυτό από το ίδιο το παιδί, την οικογένεια και τα πολιτισμικά περιβάλλοντα όπου ζει»* (Σιδέρης, 2013:15). Οι αρνητικές εμπειρίες ζωής των παιδιών, μπορεί να επιφέρουν προβλήματα αυτοπεποίθησης, παράλληλα μπορεί να έχει τεθεί σε κίνδυνο η ικανότητά τους να προσδοκούν ένα καλύτερο μέλλον. Επομένως, είναι ανάγκη αυτά τα παιδιά να υποστηριχθούν προκειμένου να ανακτήσουν την αίσθηση του εαυτού τους. Η αντοχή ενισχύει τα παιδιά να αντιμετωπίσουν τις εμπειρίες τους και να έχουν μια υγιή αίσθηση του εαυτού τους, καθώς και μια πιο θετική προοπτική για τη ζωή.

Η επισιτιστική ανασφάλεια μπορεί να υπονομεύσει την ανάπτυξη της ανθρώπινης ύπαρξης από τα πολύ πρώιμα στάδια της βρεφικής ηλικίας γνωστικά και νοητικά. Στα παιδιά προσχολικής ηλικίας προκαλεί συμπτώματα ψυχικής υγείας, μειώνει τον αυτοέλεγχο και την ικανότητα του παιδιού να αναπτύξει διαπροσωπικές σχέσεις. Στα παιδιά σχολικής ηλικίας βρέθηκε ότι τα παιδιά είχαν χειρότερες σχολικές επιδόσεις, αυξημένη πιθανότητα εμφάνισης υπερκινητικότητας και έλλειψης προσοχής, επιθετική συμπεριφορά, απουσίες από το σχολείο, συναισθηματικά προβλήματα, μικρότερη προσαρμοστικότητα στις διαπροσωπικές σχέσεις και μεγαλύτερες πιθανότητες να έχουν επισκεφθεί ψυχολόγο. Βιώνουν τον κοινωνικό αποκλεισμό γιατί μειώνεται η αυτοεκτίμηση τους, πράγμα που εκφράζεται μέσω υπερβολικά υποχωρητικής ή υπερβολικά επιθετικής συμπεριφοράς προς τα άτομα γύρω τους.

Έρευνες έχουν δείξει, ότι σύμφωνα με στοιχεία της Unicef, οι παραπάνω συνθήκες που φέρνουν και ψυχολογική αστάθεια σε μία οικογένεια «είναι δυνατόν να οδηγήσουν σε αδιαφορία, παραμέληση ή ακόμα και σε πιο βίαιες αντιδράσεις από την πλευρά των γονέων και να προκληθούν ψυχοσωματικές βλάβες στα παιδιά καθώς και αντιδραστικές συμπεριφορές» (έκθεση της Unicef, 3 Απριλίου 2012, στην ιστοσελίδα της Unicef). Είναι γεγονός ότι η ψυχολογική αστάθεια στην οικογένεια επηρεάζει άμεσα την ψυχολογία και συμπεριφορά των παιδιών σε όλες τις κοινωνικές ομάδες. Τα τελευταία χρόνια γίνεται όλο και συχνότερα λόγος για τα δικαιώματα του παιδιού. Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (άρθρο 24) κατοχυρώνει το δικαίωμα του παιδιού να απολαμβάνει το καλύτερο δυνατό επίπεδο υγείας (στην Ελλάδα πέρασε με νόμο το 1992) και να μη στερείται το δικαίωμα πρόσβασης σε υπηρεσίες ιατρικής μέριμνας (έκθεση της Unicef, Μάρτιος 2014:60 σε αρχείο pdf στην ιστοσελίδα της Unicef). Με δεδομένη την οικονομική κρίση και τις συνέπειες, τόσο σε επίπεδο των διαφοροποιημένων κοινωνικών αναγκών όσο και στο πλαίσιο της ευρύτερης επιστημονικής κοινότητας (του Παγκόσμιου Οργανισμού Τροφίμων και Γεωργίας FAO, του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας WHO, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, της Ελληνικής Στατιστικής Υπηρεσίας ΕΛΣΤΑΤ και του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων) η συζήτηση η οποία αφορά στην εκπόνηση πολιτικών προστασίας του παιδιού και της οικογένειας τα τελευταία χρόνια εστιάζει στον άξονα της πρόληψης. Αυτό σημαίνει ότι πλέον τίθεται ως προτεραιότητα η διάθεση οικονομικών και κοινωνικών πόρων για τη στήριξη των βιολογικών αναγκών στο φυσικό τους περιβάλλον, προκειμένου να μην χρειαστεί να απομακρυνθούν τα ανήλικα παιδιά μιας οικογένειας που βιώνει την κρίση λόγω των δυσμενών συνεπειών της (Παιδικά Χωριά SOS, 2012). Τα τελευταία χρόνια, παρατηρούνται πρωτόγνωρα φαινόμενα για την ελληνική κοινωνία λόγω των δυσμενών συνθηκών, όπως **οι λιποθυμίες μαθητών** σε σχολεία επειδή ήταν νηστικά, καθώς εξομολογούνται μικρά παιδιά στους δασκάλους τους (τα μεγαλύτερα παιδιά διστάζουν και ζουν σιωπηλά τις δυσκολίες). Τον Οκτώβριο του 2011 ο σύλλογος εκπαιδευτικών Α' Αθήνας καταγγέλλει για πρώτη φορά κρούσματα υποσιτισμού και λιποθυμικά επεισόδια μαθητών από ασιτία. Τα φαινόμενα αυτά πήραν τέτοιες διαστάσεις που συζητήθηκαν ευρέως στα Μ.Μ.Ε. και στα social media, όπως και πρωτοσέλιδα στο Διεθνή Τύπο.

1.2: ΔΙΑΤΡΟΦΙΚΗ ΑΝΑΣΦΑΛΕΙΑ

Στην βιβλιογραφία (Παπαδημητρίου Ζήσης, συλλογικό έργο, «Μετά το τέλος της ιστορίας» 2012) η διατροφική ανασφάλεια προσδιορίζεται μέσα από την διατροφική ασφάλεια, πιο συγκεκριμένα αναφέρεται ως η έλλειψη αυτής. Είναι δηλαδή η αδυναμία των ανθρώπων ανά πάσα στιγμή να έχουν πρόσβαση σε επαρκή ποσότητα τροφής (θερμίδες), αλλά και σε ποιοτική τροφή δηλαδή η αδυναμία φυσικής, κοινωνικής και οικονομικής πρόσβασης σε επαρκή, ασφαλή και υγιεινά τρόφιμα, τα οποία θα ικανοποιούν τις διατροφικές τους ανάγκες και προτιμήσεις για μια ενεργή και υγιή ζωή. Η διατροφική ανασφάλεια μπορεί να μετρηθεί μέσα από τέσσερα συστατικά χαρακτηριστικά: την ποσότητα της ύπαρξης αρκετών τροφίμων, την ποιότητα και την ποικιλία των διαθέσιμων τροφίμων, την ψυχολογία που περιλαμβάνει αισθήματα άγχους και περιορισμένες επιλογές της ποιότητας και της ποσότητας των διαθέσιμων τροφίμων, και τέλος την κοινωνική διάσταση με πρακτικές διατροφής, πηγές τροφίμων και σχέσεις αλληλεπίδρασης με άλλους ανθρώπους. Σε ατομικό επίπεδο τα χαρακτηριστικά αυτά μετρώνται από την επαρκή πρόσληψη θρεπτικών συστατικών και ενέργειας, από αισθήματα στέρησης και έλλειψη επιλογών, και από έλλειψη πρότυπων γευμάτων (πρωινό, μεσημεριανό). Σε επίπεδο νοικοκυριού αντίστοιχα μετράται από την πληρότητα των προμηθειών του νοικοκυριού, την ποιότητα και την ποσότητα των διαθέσιμων τροφίμων, το άγχος για τις προμήθειες και τις πηγές των τροφίμων.

Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (WHO) υπογραμμίζει ότι το 60% της νοσηρότητας παγκοσμίως αποδίδεται, σε νοσήματα που προκαλούνται από ανεπάρκεια θρεπτικών συστατικών στα τρόφιμα ακόμα και στις αναπτυγμένες χώρες. Περισσότερο από το ήμισυ του παγκόσμιου πληθυσμού θα υποστεί κάποια μορφή υποσιτισμού μέχρι το 2030, εκτός εάν ληφθούν επείγοντως μέτρα για τη βελτίωση της πρόσβασης σε τρόφιμα υψηλής ποιότητας, αναφέρει η Οργάνωση Τροφίμων και Γεωργίας (FAO) στις 3 Ιουνίου 2008 (διαδικτυακή πηγή www.naftemporiki.gr) Η κλιματική αλλαγή και οι πολεμικές συγκρούσεις θεωρούνται βασικοί αυτουργοί για την αύξηση του υποσιτισμού, σύμφωνα με έκθεση του FAO με τίτλο: «The state of food security and nutrition in the world 2017». Το 2016,

συνολικά 815 εκατομμύρια άνθρωποι (11% του παγκόσμιου πληθυσμού, μεταξύ του οποίου 115 εκατομμύρια ανήλικοι) βρίσκονταν αντιμέτωποι με άθλιες συνθήκες πείνας-αύξηση κατά 38 εκατομμύρια σε σχέση με το 2015. «Περίπου ένας στους τρεις ανθρώπους παγκοσμίως πάσχουν από τουλάχιστον μια μορφή υποσιτισμού: είτε πείνα και έλλειψη θρεπτικών συστατικών, είτε υπερβολικό βάρος και παχυσαρκία», δήλωσε ο Γενικός Διευθυντής του FAO José Grazianoda Silva.

«Για να υπάρξει διατροφική ασφάλεια, πρέπει να αλλάξουμε τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζουμε τη φτώχεια και την ανισότητα στον κόσμο», λέει ο Στίβεν Σκάνλαν, καθηγητής κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο του Οχάιο. «Η τροφή πρέπει να γίνει αντιληπτή ως ένα θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα, στην κάλυψη του οποίου πρέπει να προστρέξουν οι κυβερνήσεις». Επομένως, έχουμε να μιλήσουμε για **διατροφική δικαιοσύνη** (food democracy), που σημαίνει ότι ο καθένας έχει δικαίωμα στην ισότιμη πρόσβαση σε επαρκή και ποιοτική τροφή, σε όλες τις κοινωνικές ομάδες (πολιτισμική διάσταση).

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, φαίνεται πως αν η φτώχεια με την σημερινή της μορφή είναι αποτέλεσμα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, το ίδιο συμβαίνει και με τη διατροφική ανασφάλεια. Όλο και περισσότερα άτομα πλήττονται, κινδυνεύουν να βρεθούν ή ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας και έχουν επισιτιστικά προβλήματα. Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των ατόμων αυτών ποικίλουν ανάλογα με την χώρα και τα μέτρα βοήθειας αυτής, την κουλτούρα κλπ. Σε κάποιες περιπτώσεις η διατροφική ανασφάλεια εξασφαλίζεται παρακάμπτοντας άλλες βασικές ανάγκες όπως η υγεία, η εκπαίδευση, η ένδυση και η διασκέδαση. Τα άτομα σε αυτές της περιπτώσεις δεν θεωρείται πως έχουν οικονομική πρόσβαση στα τρόφιμα καθώς στερούνται άλλων αναγκών. Συχνά μια μερική εξασφάλιση της διατροφικής επάρκειας είναι ο υποσιτισμός. Στην πραγματικότητα οι άνθρωποι υποφέρουν από διατροφική ανασφάλεια αλλά τρέφονται περιστασιακά με τρόφιμα συνήθως δεύτερης ποιότητας, τα οποία δεν τους προσφέρουν θρεπτικά συστατικά, αντιθέτως επιβαρύνουν την υγεία τους με παθήσεις όπως παχυσαρκία και ζάχαρο, αλλά καλύπτουν την πείνα τους. Τα τρόφιμα υποδεέστερης ποιότητας είναι συνήθως πιο οικονομικά (αναλογία τιμής-ποσότητας, όχι ποιότητας) και τα βρίσκει κανείς εύκολα στην αγορά, μάλιστα έτοιμα για κατανάλωση, χωρίς να χρειάζεται μαγείρεμα ή

ιδιαίτερη προετοιμασία. Κάτι που προτιμούν τα άτομα με οικονομικά προβλήματα καθώς συχνά στερούνται υποδομής, εξαρτημάτων ακόμη και ηλεκτρικής ενέργειας για να ετοιμάσουν οι ίδιοι ένα γεύμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΥΠΟΣΙΤΙΣΜΟΣ ΣΤΑ ΠΑΙΔΙΑ

Το φαινόμενο του υποσιτισμού των παιδιών δεν είναι κάτι καινούργιο. Το παρατηρούσαμε στις κοινωνίες του αναπτυσσόμενου κόσμου, αλλά τα τελευταία χρόνια γίνονται όλο και περισσότερες αναφορές και στον αναπτυγμένο κόσμο. Η κρίση και τα φαινόμενα νεο-φτώχειας ανέδειξαν ζητήματα υποσιτισμού του πληθυσμού και των παιδιών ειδικότερα στα μεγάλα αστικά κέντρα.

Υποσιτισμός είναι η έλλειψη ή ανεπάρκεια θερμίδων και θρεπτικών ουσιών. Ο υποσιτισμός παρουσιάζεται κυρίως όταν ένα άτομο δεν καταναλώνει τα απαιτούμενα θρεπτικά συστατικά. Περισσότερο κινδυνεύουν από τον υποσιτισμό τα παιδιά γιατί ο οργανισμός τους είναι αδύναμος και βρίσκεται στη φάση της ανάπτυξης.

Τα συμπτώματα του υποσιτισμού των παιδιών περιλαμβάνουν: αποτυχία ανάπτυξης, οξυθυμία, βραδύτητα στις κινήσεις λόγω εξάντλησης, άγχος, έλλειψη προσοχής, ξηρό δέρμα, μυϊκή εκφύλιση, διόγκωση της κοιλιακής χώρας και αρκετά άλλα.

Οι κυριότερες αιτίες υποσιτισμού είναι (σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας):

- το χαμηλό εισόδημα που δεν επιτρέπει την κατανάλωση βασικών τροφίμων
- η έλλειψη πρόσβασης στη γη ή τα μέσα για την εκμετάλλευσή της που αντιμετωπίζουν οι περισσότεροι άνθρωποι στις υπό ανάπτυξη χώρες,
- το εμπάργκο που έχουν επιβάλει οι λεγόμενες «ισχυρές οικονομίες» σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες, με αποτέλεσμα την παρεμπόδιση δημιουργίας σύγχρονων βιομηχανιών γεωργίας και τροφίμων.

Πάνω από δύο δισεκατομμύρια άνθρωποι υποφέρουν από έλλειψη θρεπτικών συστατικών, ενώ 1,9 δισεκατομμύρια ενήλικες και 41 εκατομμύρια παιδιά είναι υπέρβαροι.

Οι κοινωνικοί λόγοι υποσιτισμού αφορούν πρώτα σε διαφορές του βιοτικού επιπέδου. Αυτές ωθούν ορισμένες ομάδες του πληθυσμού κάτω από τα όρια της φτώχειας και του υποσιτισμού, στην πείνα. Εστίες φτώχειας και πείνας υπάρχουν και στις πλουσιότερες χώρες. Εστίες πλούτου και στις φτωχότερες. Αλλά πέραν αυτών, υπάρχουν ορισμένες συνήθειες σε μερικές χώρες, που δημιουργούν προϋποθέσεις για την ύπαρξη ατόμων σε κατάσταση υποσιτισμού και πείνας (χώρες όπου οι κάτοικοι δεν αλλάζουν τρόπους ζωής της καθημερινότητας και αυτό συναντάται περισσότερο στην Αφρική). Εξάλλου, οι απομονωμένες κοινότητες κυρίως στη Λατινική Αμερική, αλλά και στην Αφρική, καθώς και σε περιοχές της Νότιας Ασίας είναι εκτός της αγοράς και της οικονομίας του χρήματος. Αγωνίζονται να επιβιώσουν, επιδιώκοντας αυτάρκεια στο τοπικό και οικογενειακό επίπεδο. Η κατοχή γης και οι απαιτούμενες επενδύσεις για την καλλιέργεια και τη βελτίωση των αποδόσεων είναι τα μείζονα προβλήματα που αντιμετωπίζουν. Αυτά επιδεινώνονται ταχύτατα στην περίπτωση φυσικών καταστροφών και εσωτερικών αντιπαραθέσεων. Επίσης, από άστοχες εξωτερικές επεμβάσεις, όχι μόνο πολιτικές, αλλά και στο επίπεδο του σχεδιασμού ανάπτυξης ή μεταβολής του κοινωνικού περιβάλλοντος. Τούτο επειδή διαταράσσονται οι λεπτότατες ισορροπίες του τοπικού κοινωνικού ιστού. Η επίλυση των προβλημάτων των κοινωνιών αυτών είναι δυσχερέστατη, επειδή εμπλέκονται ταυτόχρονα λόγοι κοινωνικοί, οικονομικοί και πολιτικοί (εκθέσεις της UNICEF 30 Μαΐου 2013, Μάρτιος 2014, Ιούνιος 2015 στην ιστοσελίδα της Unicef).

Μέσα στο αβέβαιο περιβάλλον που απλώνεται η παγκόσμια οικονομική κρίση, λαμβάνοντας υπόψη και την προβλεπόμενη αύξηση του πληθυσμού της γης, χρήζει ιδιαίτερης προσοχής σε πολιτικό επίπεδο η βελτίωση του σημερινού επιπέδου επάρκειας τροφίμων, σε παγκόσμιο επίπεδο, κατά αειφορικό τρόπο, στα επόμενα 25-50 χρόνια (Η Ελλάδα του National Geographic, Δεκέμβριος 2005). Με τα σημερινά δεδομένα πάντως φαίνεται σίγουρο ότι για το προβλεπτό μέλλον θα εξακολουθήσει να υπάρχει υποσιτισμός, ο οποίος θα εμμένει σε περιφερειακό επίπεδο γιατί πέρα του προβλήματος φτώχειας, προστίθεται ζήτημα επάρκειας νερού, υποβάθμισης του περιβάλλοντος και άνισης κατανομής των υποδομών διακίνησης τροφίμων, ως αποτέλεσμα κοινωνικής αποσύνθεσης ή πολιτικών αντιθέσεων.

Τα προβλήματα εντοπίζονται κυρίως στο επίπεδο των χωρών. Αλλά ακόμα και αν μια χώρα έχει εξασφαλίσει αυτό που ονομάζεται επισιτιστική κυριαρχία, υπάρχει πολύς

δρόμος που πρέπει να διανυθεί, μέχρις ότου πραγματοποιηθεί η πρόσβαση στην τροφή στο ατομικό επίπεδο κάθε πολίτη, κάθε χώρας. Διότι αυτό είναι το ζητούμενο.

Πολύ σημαντική εν προκειμένω είναι η καλή διακυβέρνηση, σε όλα τα επίπεδα, κάνοντας τη διατροφική ασφάλεια αντικείμενο πολιτικής υψηλής προτεραιότητας. Χρειάζεται επίσης ένα οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό κλίμα, που να υποβοηθά και να εξασφαλίζει τις ιδιωτικές πρωτοβουλίες, κινητοποιώντας επαρκές εθνικό δυναμικό.

Προφανώς, το πρόβλημα δεν επιλύεται με αποσπασματικά μέτρα. Ένα σημαντικό ζήτημα είναι η μείωση της σπατάλης τροφίμων, καθώς όπως υπολογίζεται 45% της παγκόσμιας παραγωγής αγροτροφίμων πετιέται σε κάποιο από τα στάδια της εφοδιαστικής αλυσίδας από την παραγωγή στο αγρόκτημα μέχρι τον τελικό καταναλωτή.

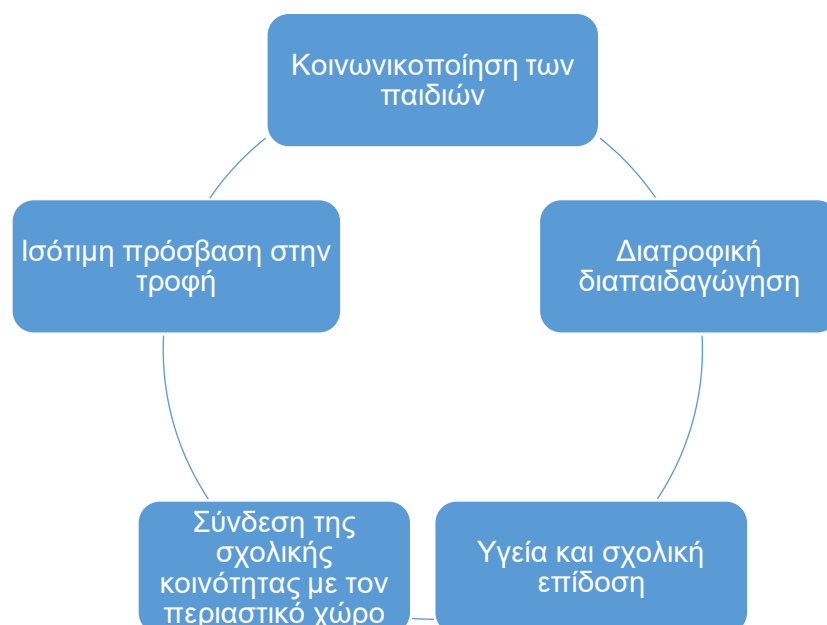
Στη γη παράγεται αρκετή τροφή για όλους. Η παραγωγή μπορεί να αυξηθεί και άλλο. Η διακίνησή της να βελτιωθεί. Έτσι ώστε, επαρκής, υγιεινή και θρεπτική τροφή να μπορεί να φθάνει σε κάθε κάτοικο αυτού του πλανήτη. Πρέπει, όμως να αναληφθεί αποφασιστική δράση. Έτσι μπορούμε να φανταστούμε ότι, κάποια στιγμή μέσα στον αιώνα που μόλις άρχισε, θα αποκτήσουμε έναν κόσμο ελεύθερο από τον υποσιτισμό και την πείνα.

Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (για την Παγκόσμια ημέρα Υγείας 7 Απριλίου 2011, διαδικτυακή πηγή www.nextdeal.gr, 12 Μαΐου 2011), η οικονομική στενότητα μας οδηγεί σε ανθυγιεινές συνήθειες, όπως μείωσης κατανάλωσης φρούτων και λαχανικών, μείωση κατανάλωσης ψαριού επειδή θεωρείται ακριβό, αύξηση κατανάλωσης συσκευασμένων τροφίμων που είναι πλούσια σε ζάχαρη και λιπαρά, αύξηση κατανάλωσης γρήγορου και φτηνού φαγητού, αύξηση κατανάλωσης γλυκών και σοκολάτας, οικονομικότερες επιλογές τροφίμων που ενδεχομένως είναι κατώτερης ποιότητας και μείωση φυσικής δραστηριότητας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΓΕΥΜΑΤΩΝ

Μόλις τον 20^ο αιώνα και ιδιαίτερα μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, με την πλήρη εκβιομηχάνιση της γεωργικής παραγωγής και τη διεθνοποίηση των αγορών, η σχέση αυτή διερράγη γεωγραφικά και λειτουργικά. Το πέρασμα από την παραδοσιακή στην αποκαλούμενη παραγωγιστική γεωργία ήταν τόσο εντυπωσιακό, με τις αποδόσεις των παραγωγών να εκτινάσσονται στα ύψη, ώστε ενισχύθηκε η αντίληψη ότι «η πόλη είναι πόλη και η ύπαιθρος είναι ύπαιθρος και δεν μπορούν να συναντηθούν παρά μόνο στους διαδρόμους των σούπερ μάρκετ» (Fox-greece, τηλεοπτικό διαδικτυακό κανάλι Σεπτέμβριος 2011). Η φτώχεια που δημιούργησαν οι πόλεμοι, ανάγκασαν τις κυβερνήσεις να εξασφαλίσουν το δικαίωμα ισότιμης πρόσβασης στην τροφή, με προτεραιότητα σε ευάλωτες ομάδες, όπως είναι τα παιδιά. Έτσι άρχισε η δωρεάν παροχή γεύματος στα σχολεία σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες και σταδιακά εξέφρασε και το είδος διατροφής και κουλτούρας της κάθε περιοχής. Οι τοπικοί παραγωγοί ενίσχυσαν την προσπάθεια αυτή, διευκολύνοντας και την δύσκολη οικονομική θέση που βρίσκονταν οι ίδιοι αρχικά. Αυτό βοήθησε και στη σωστή παρασκευή και των σχολικών γευμάτων στην πορεία, διότι εξασφαλίζεται η ποιότητα των προϊόντων για τα παιδιά και στηρίζονται και οι τοπικοί παραγωγοί βοηθώντας την οικονομία της περιοχής.

ΣΧΗΜΑ 1: Λειτουργίες του σχολικού γεύματος (ΕΥΖΗΝ, Πρόγραμμα του Χαροκοπέιου Πανεπιστημίου, ιστοσελίδα-Κατηγορία *Άρθρα*, υπό την αιγίδα του Υπουργείου Παιδείας Ελλάδας)

Για αυτούς τους λόγους, τα σχολικά γεύματα αποτελούν θεσμό στις περισσότερες αναπτυγμένες χώρες του κόσμου, όπως διαβάζουμε στα παρακάτω αντιπροσωπευτικά παραδείγματα:

Δωρεάν γεύματα στη Νέα Υόρκη στους μαθητές των δημόσιων σχολείων

Σύμφωνα με δημοσιεύματα του Τύπου, τα σχολικά γεύματα είναι καθιερωμένα στη Νέα Υόρκη. Ενδεικτικά, ξεκινώντας τη σχολική χρονιά 2016-2017 στη Νέα Υόρκη, 1,1 εκατομμύρια μαθητές που παρακολουθούν δημόσια σχολεία λαμβάνουν δωρεάν τα γεύματα τους καθώς σύμφωνα με την πολιτική της πόλης το 75% των μαθητών πληρούν τις προϋποθέσεις για δωρεάν γεύματα. Είναι ένα μέτρο σημαντικό στα πλαίσια της κοινωνικής πολιτικής, στηρίζοντας το δικαίωμα του παιδιού για ισότιμη πρόσβαση στην τροφή (WHASINGTON POST, άρθρο σε ανάρτηση ιστοσελίδας Δεκέμβριος 2015, www.dictyo.gr).

Τη σχολική χρονιά αυτή επωφελούνται από το πρόγραμμα επιπλέον 200.000 μαθητές, εξοικονομώντας για τις οικογένειές τους περίπου 300 δολάρια ετησίως (New York Times). Σύμφωνα με αξιωματούχους της πόλης, ολόκληρη η πολιτεία της Νέας υπόκειται σε ένα ομοσπονδιακό πρόγραμμα, το οποίο προετοιμάζει τα δωρεάν γεύματα στα σχολεία.

Η Νέα Υόρκη δεν είναι η πρώτη πόλη που προσφέρει δωρεάν γεύμα σε όλους τους μαθητές. Άλλες μεγάλες πόλεις που κάνουν το ίδιο είναι η Βοστώνη, το Σικάγο, το Ντιτρόιτ και το Ντάλας. Ωστόσο, η Νέα Υόρκη έχει πολύ περισσότερα παιδιά να εξυπηρετήσει από οποιαδήποτε άλλη πόλη.

Μέχρι τώρα το πρωινό ήταν ήδη δωρεάν στους μαθητές στα δημόσια σχολεία της πόλης, αλλά μετά από αυτή την εξέλιξη, όλοι οι μαθητές θα παίρνουν δωρεάν το μεγαλύτερο μέρος της καθημερινής τους τροφής, γεγονός σημαντικό αν σκεφτεί κανείς ότι 13 εκατομμύρια παιδιά στις Ηνωμένες Πολιτείες ζουν σε νοικοκυριά σε κίνδυνο υποσιτισμού.

Σχολικά γεύματα στην Ιαπωνία και διατροφική εκπαίδευση

Σε αντίθεση με ένα τυπικό σχολικό γεύμα και την εικόνα που μπορεί κανείς να έχει γι' αυτό οτιδήποτε μπορεί να έχει κανείς στο μυαλό του όταν ακούει τη φράση «σχολικό γεύμα», οι αρχές στην Ιαπωνία διδάσκουν διατροφικό πολιτισμό

σερβίροντας στους μαθητές θρεπτικά γεύματα και μαθαίνοντας στα παιδιά όχι μόνο τι είναι σωστό να τρώνε, αλλά και πώς να το τρώνε. Πρόκειται γι' αυτό που οι Ιάπωνες ονομάζουν «shokuiku», που σημαίνει «**εκπαίδευση στην τροφή και τη διατροφή**» και αποτελεί θεμελιώδους σημασίας κομμάτι της πρώιμης εκπαίδευσης των μαθητών στη χώρα. Από την πρώτη κιόλας τάξη του δημοτικού, τα παιδιά μαθαίνουν πως ό,τι καταναλώνουν έχει μεγάλη σημασία για το πώς θα αισθάνονται και το πώς θα δουλεύει το μυαλό τους όλη την ημέρα. Για την ιαπωνική κυβέρνηση, τα σχολικά γεύματα αποτελούν προτεραιότητα. Αν οι γονείς δεν μπορούν να ανταπεξέλθουν στο κόστος των 2,5 δολαρίων ανά γεύμα, αυτό προσφέρεται δωρεάν ή με σημαντική έκπτωση, προκειμένου να χορτάσουν όλα τα παιδιά. Όπως εξηγεί ο Μασαχίρο Ότσι, επικεφαλής σχολικής αγωγής υγείας της ιαπωνικής κυβέρνησης, «η άποψη της Ιαπωνίας είναι ότι τα σχολικά γεύματα αποτελούν μέρος της εκπαίδευσης και όχι διάλειμμα από αυτή». Καταρχάς, η ώρα του μεσημεριανού γεύματος είναι σχεδόν ιερή στην Ιαπωνία. Έτσι, τα παιδιά δεν βιάζονται να καθίσουν στο τραπέζι ή να φάνε γρήγορα το φαγητό τους. Παίρνουν τον χρόνο τους να καθίσουν και να φάνε, καθώς και να πλύνουν τα χέρια τους. Επίσης, τα παιδιά κάθονται οργανωμένα σε ομάδες στα τραπέζια. Ο στόχος είναι να εξοικειωθούν οι μαθητές με την πειθαρχία και την καθαριότητα.

Επιπλέον, τα παιδιά συμμετέχουν ενεργά στη διαδικασία του γεύματος, σερβίροντας το ένα το άλλο με στόχο να αποκτήσουν μία κουλτούρα αυτάρκειας, αλλά και συνεργασίας. Μάλιστα, σε πολλά σχολεία δεν υπάρχει επιστάτης και τα παιδιά μαθαίνουν μόνα τους να σερβίρουν το φαγητό τους και να καθαρίζουν το τραπέζι τους. Το αποτέλεσμα δεν είναι μόνο ότι τα παιδιά χορταίνουν, αλλά ότι μαθαίνουν να είναι υπεύθυνα, ενώ εκπαιδεύονται στις σωστές διατροφικές συνήθειες. Διόλου τυχαία, το προσδόκιμο ζωής της Ιαπωνίας είναι από τα υψηλότερα στον κόσμο, ενώ το ποσοστό παχυσαρκίας είναι πολύ χαμηλότερο από τον παγκόσμιο μέσο όρο (διαδικτυακές πηγές: www.tofugu.com, March 2014).

Σύμφωνο Αστικής Πολιτικής Διατροφής του Μιλάνου

Στην Ιταλία το 2015, θεσμοθετήθηκαν οι «Εξυπνες πόλεις Διατροφής» (Smart Food Cities for Development), όπου οι εταίροι συνέταξαν έγγραφο με ένα πλαίσιο δράσης

για την καθοδήγηση των δήμων κατά τον καθορισμό και την εφαρμογή της στρατηγικής τους για τα τρόφιμα (European Commission 2014).

Το έργο έχει τρεις κύριους στόχους :

1. την ευαισθητοποίηση του κοινού σχετικά με τον αντίκτυπο των ευρωπαϊκών πολιτικών συνεργασίας, με ιδιαίτερη έμφαση στην αποκεντρωμένη συνεργασία, στην επισιτιστική ασφάλεια και στην αειφόρο ανάπτυξη ·
2. να ενισχυθεί ο ρόλος των ευρωπαϊκών πόλεων ως διαμεσολαβητών για την προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης με επίκεντρο τις παγκόσμιες στρατηγικές επισιτιστικής ασφάλειας ·
3. να ενταχθούν οι πόλεις των εταίρων στη συζήτηση για την ατζέντα ανάπτυξης μετά το 2015.

Συγκεκριμένα, στο Τορίνο ακολουθούν δράσεις και καλές πρακτικές που συντονίζονται και εκτελούνται από την πόλη, όπως οι σχολικές καντίνες, τα συσσίτια, οι αγροτικές περιοχές στις αγορές πόλεων, οι αστικοί κήποι: όλες αυτές οι πρωτοβουλίες γίνονται για να εκπληρώνουν καθημερινά το δικαίωμα διατροφής στο Τορίνο για τους πολίτες, το κράτος δικαίου και την παροχή νέων τρόπων οικονομικής δραστηριότητας στηρίζοντας τους ντόπιους παραγωγούς προϊόντων.

Ένας από τους σημαντικότερους στόχους του έργου είναι να ωθήσει τις πόλεις που συμμετέχουν να υιοθετήσουν μια βιώσιμη πολιτική τροφίμων, ανταλλάσσοντας καλές πρακτικές και δημιουργώντας ένα κοινό πλαίσιο δράσεων: τις κατευθυντήριες γραμμές για τα τρόφιμα. Σκοπός τους είναι να βοηθήσουν τις πόλεις και τις κοινωνίες των πολιτών να μετατρέψουν τις στρατηγικές τροφίμων σε δράση. Δεδομένου ότι οι ευρωπαίοι πολίτες και οι οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών είναι βασικοί παράγοντες των «έξυπνων πόλεων για την ανάπτυξη», θα συμμετάσχουν ενεργά στη σύνταξη και εφαρμογή των κατευθυντήριων γραμμών για τα τρόφιμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Η ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΦΑΙΝΟΜΕΝΩΝ ΥΠΟΣΙΤΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

4.1 Κρίση και υποσιτισμός των παιδιών στην Ελλάδα

Η ιστορία, ως γνωστόν, δεν επαναλαμβάνεται ποτέ με τον ίδιο τρόπο: οι οικονομικές κρίσεις δεν είναι συνώνυμες με αυτές του παρελθόντος, οι κρίσεις διατροφής διαφέρουν σε πολλά από εκείνες των παλαιότερων καθεστώτων. Με την προϊούσα βελτίωση του βιοτικού επιπέδου, στη μεταπολεμική Δυτική Ευρώπη φάνηκε να απομακρύνεται, κάθε δεκαετία και περισσότερο, ένας κοινός τόπος και παμπάλαιος φόβος, αταβιστικός, που έρχεται από τα βάθη των αιώνων της ευρωπαϊκής Ιστορίας: η πείνα.

Η οικονομική κρίση των τελευταίων χρόνων στην Αθήνα, όπως και σε άλλες ελληνικές πόλεις, έφερε ανατροπές στο σύστημα της διατροφής ολόένα και ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων: αλλαγές στα διατροφικά πρότυπα, επαναφορά παλαιότερων τροφών και συνταγών που χαρακτηρίζονταν ως συνταγές επιβίωσης, ελαχιστοποίηση της κατανάλωσης βασικών προϊόντων (κρέας, ψάρι κ.ά.) ή προϊόντων πολυτελείας, υποσιτισμό για τις οικογένειες των ανέργων και των μεταναστών. Αν και τα ΜΜΕ αποφεύγουν τις άμεσες αναφορές στην επισιτιστική ανασφάλεια (πράττοντας συχνά το ακριβώς αντίθετο, με εκπομπές μαγειρικής που απευθύνονται σε θεατές που αναζητούν το «υψηλό γούστο»), ο καθημερινός υποσιτισμός και η στέρηση αγαθών για χιλιάδες πολίτες αφορά 38% του πληθυσμού στην Ελλάδα (έκθεση της Unicef 2012, Απρίλιος 2012, ιστοσελίδα της Unicef).

Ο υποσιτισμός αφορά την ανισορροπία της καθημερινής διατροφής σε σχέση με τα σύγχρονα βιολογικά, ιατρικά και κοινωνικά πρότυπα. Καθώς τα καθεστώτα της φτώχειας δεν είναι απολύτως ομοειδή, τα φαινόμενα υποσιτισμού παρουσιάζονται με πολλά και διαφορετικά «συμπτώματα». Υπάρχουν, ωστόσο, σήμερα κάποιοι κοινοί τύποι: η πρόσληψη λίγων πρωτεϊνών και αντίθετα αρκετών λιπαρών ουσιών και υδατανθράκων, η παρουσία ή απουσία της μαγειρικής πράξης (κατά συνέπεια της κατανάλωσης ή μη φρέσκιας μαγειρεμένης τροφής), τα φτηνά τρόφιμα «ετικέτας» από τα μεγάλα σούπερ μάρκετ, τα κατεψυγμένα «έτοιμα γεύματα», η προμήθεια

προϊόντων λίγο πριν τη λήξη τους, αλλά και αλλοιωμένων τροφών από τους κάδους των σκουπιδιών.

4.2 Παιδική φτώχεια και πείνα

Τα παιδιά είναι μια κατεξοχήν κατηγορία που υπέστη τις συνέπειες της φτώχειας, λόγω της οικονομικής ύφεσης και της φτωχοποίησης των Ελληνικών νοικοκυριών. Κατηγορία ορατή και εύκολα αναγνωρίσιμη, αφού περνούν μεγάλο μέρος του χρόνου τους στα σχολικά ιδρύματα. Σύμφωνα με μια έκθεση, η οποία συντάχθηκε από ανεξάρτητο εμπειρογνώμονα, για λογαριασμό των United Nations Human Rights, το 2013, το ποσοστό της φτώχειας σε παιδιά κι εφήβους, ηλικίας μέχρι 17 ετών, στην Ελλάδα, υπολογίζεται γύρω στο 44%. Στη λίγο μεταγενέστερη έκθεση της European Union Agency for Fundamental Rights (EU-FRA), η οποία αναφέρεται στην παιδική φτώχεια για το 2012, εκφράζεται η ανησυχία για το δικαίωμα στη ζωή, την επιβίωση και την ανάπτυξη των παιδιών και των εφήβων των οποίων τις οικογένειες πλήττει η ανεργία και η φτώχεια. Στην ίδια έκθεση επισημαίνεται πως η Ελληνική Επιτροπή της Unicef είχε ήδη δημοσιεύσει μια αναφορά, τον Μάρτιο του 2012, όπου αποτυπωνόταν η ανησυχία για την παιδική φτώχεια και τον υποσιτισμό, καθώς και περιστατικά λιποθυμίας μαθητών στο σχολείο (από άρθρο της Άννας Ματθαίου, στην ιστοσελίδα left.gr, 26-10-14)

Σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat (Ευρωπαϊκή Στατιστική Υπηρεσία 2016 έρευνα SILC, Κίνδυνος φτώχειας), με 37,5% η Ελλάδα εμφανίζει το τρίτο υψηλότερο ποσοστό κινδύνου για την παιδική φτώχεια και αποκλεισμό στην ΕΕ των 28 το 2016, πίσω μόνο από τη Ρουμανία και τη Βουλγαρία, με αντίστοιχα ποσοστά 49,2% και 45,6%. Το 50,8% των νοικοκυριών με παιδιά δηλώνει αδυναμία πληρωμής μιας εβδομάδας διακοπών. Το 37,2% δυσκολεύεται να ανταποκριθεί στην πληρωμή πάγιων λογαριασμών, δόσεων πιστωτικών καρτών και δανείων, το 34,5% δηλώνει οικονομική αδυναμία αντιμετώπισης εκτάκτων αναγκών. Το ποσοστό των νοικοκυριών με παιδιά κάτω από το όριο φτώχειας που δήλωνε αδυναμία για διατροφή που να περιλαμβάνει κάθε δεύτερη ημέρα κρέας, ψάρι, κοτόπουλο ή λαχανικά ίσης θρεπτικής αξίας, ανέρχεται σε 44,3%.

4.3 Σχολικά γεύματα στα πλαίσια της κοινωνικής πολιτικής

Δεν υπάρχει στην Ελλάδα παράδοση για σχολικά γεύματα παρά μόνο με προγράμματα λίγα, που εφαρμόστηκαν τα τελευταία χρόνια, λόγω της εντεινόμενης φτώχειας και πείνας που οδηγήθηκαν τα νοικοκυριά. Το φαινόμενο υποσιτισμού των παιδιών άρχισε να γίνεται έντονα αντιληπτό στην ευρύτερη κοινωνία μετά τη δημοσιοποίηση στα Μέσα μαζικής ενημέρωσης, των περιστατικών λιποθυμιών των μαθητών στα σχολεία.

Στην αρχή, ορισμένοι δάσκαλοι και δασκάλες διαπίστωσαν πως κάποια παιδιά δεν είχαν να φάνε κολατσιό στο ολοήμερο σχολείο. Έτσι, αποφάσισαν να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα άμεσα, φτιάχνοντας σάντουιτς που έφερναν οι ίδιοι από το σπίτι τους, μία μέρα την εβδομάδα εναλλάξ, και τα πρόσφεραν στα παιδιά. Γρήγορα όμως κατάλαβαν πως το σύστημα δεν μπορούσε να μακροημερεύσει και απευθύνθηκαν στο Δημοτικό Βρεφοκομείο του Δήμου Αθηναίων, το οποίο διαθέτει μαγειρεία, όπου παρασκευάζονται φαγητά για τους βρεφικούς σταθμούς του Δήμου καθημερινά. Εδώ και τρία χρόνια περίπου, το συγκεκριμένο δημοτικό σχολείο στο Μεταξουργείο, Δήμου Αθηναίων, λαμβάνει καθημερινά φαγητό από το Βρεφοκομείο και προσφέρει περίπου 75 μερίδες σε όλα τα παιδιά που φοιτούν στο ολοήμερο σχολείο, ώστε να μην γίνονται διακρίσεις. Κάθε μέρα, δηλαδή, φτάνει ψωμί και μια κατσαρόλα ή ένα ταψί, σφραγισμένα. Το μεσημέρι, μια αίθουσα διδασκαλίας μετατρέπεται σε τραπεζαρία, και οι δάσκαλοι και οι δασκάλες σε τραπεζοκόμους.

Το διδακτικό προσωπικό, λοιπόν, σαν υποκατάστατο προνοιακών υπηρεσιών, εθελοντικά έχει επωμιστεί επιπλέον το «παιδαγωγικό κομμάτι της διανομής» του φαγητού, δηλαδή παρακολουθεί όλη τη διαδικασία του συσσιτίου: την επάρκεια της τροφής, αλλά και τις συμπεριφορές των παιδιών (φαινόμενα βουλιμίας ή απέχθειας και μη κατανάλωσης του μαγειρεμένου φαγητού, αλλά μόνο του ψωμιού κλπ.). Υπάρχουν επίσης περιπτώσεις που αν περισσέψει μια μερίδα φαγητό ή ψωμί, αυτό προσφέρεται για την οικογένεια που το χρειάζεται. Στο συγκεκριμένο σχολείο (όπως και σε άλλα), με τον ακτιβισμό των δασκάλων και τη συνεργασία του συλλόγου γονέων και κηδεμόνων, δόθηκε μια λύση άμεση, η οποία επιπλέον αποφεύγει πολλούς σκοπέλους (ταπείνωση, υποτίμηση, ντροπή) για τον ψυχικό κόσμο των

παιδιών και των γονιών τους (Δημοτικό Βρεφοκομείο Αθηνών, τηλεφωνική επικοινωνία με το Τμήμα Προσωπικού).

Καθώς δεν υπάρχουν απολύτως επίσημα στοιχεία για τον ακριβή αριθμό των παιδιών που τρώνε σε σχολικά συσσίτια, μια που όλος ο μηχανισμός κινείται εντός και εκτός των «επίσημων θεσμών», και καθώς το μέγεθος της μερίδας δεν είναι σταθερό (εξαρτάται από τον εκάστοτε αριθμό των παιδιών: μία μερίδα μπορεί να εξυπηρετήσει δύο παιδιά ή και παραπάνω), παραθέτονται κάποια στοιχεία του Δημοτικού Βρεφοκομείου, που δίνουν μια τάξη μεγέθους. Το Δημοτικό Βρεφοκομείο της Αθήνας παρείχε σίτιση σε περίπου 8.000 παιδιά των βρεφονηπιακών σταθμών του Δήμου Αθηναίων, ενώ από τον Δεκέμβριο του 2012 η Τράπεζα της Ελλάδος και ο Σύλλογος Υπαλλήλων της Τράπεζας της Ελλάδος ανταποκρίθηκαν σε έκκληση του Δημοτικού Βρεφοκομείου για την κάλυψη της δαπάνης σίτισης περίπου 650 άπορων παιδιών στα ολοήμερα δημοτικά και νηπιαγωγεία του Δήμου Αθηναίων.

Το Υπουργείο Παιδείας αναγνώρισε το πρόβλημα του παιδικού και εφηβικού υποσιτισμού μόλις το 2012. Σε συνεργασία με την Αρχιεπισκοπή Αθηνών φιλανθρωπικά (για την αποστολή δεμάτων με τρόφιμα σε 2.000 άπορα παιδιά) και το Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος, μέσω του Ινστιτούτου Προληπτικής Περιβαλλοντικής και Εργασιακής Ιατρικής (Prolepsis), έναν μη κερδοσκοπικό οργανισμό (στηριζόμενο σε χορηγίες, κοινωνία πολιτών, εθελοντισμό), δημιουργήθηκε πρόγραμμα σίτισης για μαθητές δημοσίων σχολείων –δημοτικών και γυμνασίων– σε υποβαθμισμένες περιοχές της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, αλλά και σε άλλες περιοχές της χώρας. Το 2012-13 στο πρόγραμμα εντάχθηκαν 25.349 μαθητές, ενώ το 2013-14 συμμετείχαν 61.876 μαθητές και μαθήτριες (σε σύνολο 152.397 αιτήσεων).

Πάγιο αίτημα των δασκάλων και των συλλόγων γονέων και κηδεμόνων είναι η αποφυγή της διείσδυσης του ιδιωτικού τομέα στα σχολεία, μέσω χορηγών και Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων, και η διανομή ενός δωρεάν γεύματος στα παιδιά με έξοδα του κράτους — όπως γινόταν ήδη τον 19ο αιώνα και εξακολουθεί να συμβαίνει και σήμερα σε πολλές χώρες της Ευρώπης και στην Αμερική. Στις αρχές του 2013 εκπονήθηκε μελέτη στο Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών με θέμα την παροχή σχολικών γευμάτων από τους δημόσιους πόρους, τα οποία θα παρέχονται δωρεάν στους άπορους και φτωχότερους μαθητές, ενώ οι πιο ευκατάστατοι θα καταβάλουν

ένα κόστος τροφείων (ενδεικτικά, 50 ευρώ τον μήνα) (Μάνος Ματσαγγάνης, «Σχολικά γεύματα στην Ελλάδα της κρίσης», Ομάδα Ανάλυσης Δημόσιας Πολιτικής / Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ενημερωτικό Δελτίο 4/2013).

Οι αριθμοί των παιδιών που ζουν σε επισιτιστική ανασφάλεια συνεχίζουν να μεγεθύνονται, χωρίς όμως να γίνονται γνωστοί με βεβαιότητα οι πραγματικοί αριθμοί, τα πραγματικά πρόσωπα, η συνολική εικόνα των συνθηκών, φυσιολογικών και παθολογικών, της πείνας. Μέρα με τη μέρα τα ποσοστά των ανέργων και των οικογενειών τους σημειώνουν επίσης αυξητική τάση. Σε αυτό τον φαύλο κύκλο της φτώχειας δεν έχουν συμπεριληφθεί ούτε τα οργανωμένα συσσίτια της Εκκλησίας για τους ενήλικες (της Αρχιεπισκοπής και των περιφερειακών μητροπόλεων) ούτε η συλλογή αγαθών και τροφίμων προς διανομή από επώνυμους φορείς και χορηγούς (μέσω καμπάνιας από τα ΜΜΕ). Πάντως, μέσα στο 2013 πολλαπλασιάστηκαν και συστηματοποιήθηκαν οι δομές κοινωνικής αλληλεγγύης στις πληττόμενες γειτονιές των πόλεων, ιδίως της Αθήνας, από τους ίδιους τους κατοίκους (κοινωνικά παντοπωλεία, τακτική διανομή βασικών τροφίμων, «καροτσάκια αλληλεγγύης», κοινωνικές κουζίνες κλπ.).

4.4 Δημόσια χρηματοδότηση για τα συσσίτια

Εξακολουθεί, και για τη φετινή δύσκολη σχολική χρονιά, η επείγουσα ανάγκη να αντιμετωπιστεί η παιδική φτώχεια και πείνα με τα καθημερινά συσσίτια στα σχολεία. Οι νηπιαγωγοί, οι δασκάλες και οι δάσκαλοι που έρχονται καθημερινά τόσο άμεσα σε επαφή με τους κόσμους των παιδιών έχουν και πάλι την ευθύνη ώστε κανένα παιδί να μη δοκιμάσει την πείνα και το άγχος της πείνας, αλλά και τον κοινωνικό στιγματισμό της φτώχειας, τον ευτελισμό της φιλανθρωπίας ή της επώνυμης χορηγίας, την καθημερινή ανασφάλεια.

Γιατί, βέβαια, όσο η οργάνωση των σχολικών γευμάτων δεν καλύπτεται από τη δημόσια χρηματοδότηση ή τις δημοτικές αρχές, και οι υλικοί πόροι θα παραμένουν περιορισμένοι (και ολοένα θα περιορίζονται εφόσον η ανεργία εξακολουθεί να υφίσταται), αλλά και τα υποκείμενα, τα ίδια τα παιδιά και οι γονείς τους, θα συνεχίζουν να υπομένουν το καθεστώς της φτώχειας και της πείνας, καθώς και τις επιπτώσεις τους: το άγχος, την ντροπή, την ταπείνωση, τη βουλιμία, τον πανικό,

κάποτε και πιο έντονες ψυχικές διαταραχές, με τεράστιες επιπτώσεις για την υπόλοιπη ζωή τους. Και βέβαια όλες και όλοι γνωρίζουμε πως αυτά μπορούν να οδηγήσουν σε δύσκολα ατομικά ή συλλογικά διαβήματα. Επομένως, πρέπει το κράτος να αντιμετωπίσει και να βελτιώσει το θέμα, κοιτώντας το και εξετάζοντάς το σφαιρικά, βοηθώντας παράλληλα και την οικονομία της χώρας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Η ΠΑΡΟΧΗ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΓΕΥΜΑΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, ΕΝΑΣ ΝΕΟΣΥΣΤΑΤΟΣ ΘΕΣΜΟΣ

Η επισιτιστική και η διατροφική ασφάλεια εντάσσονται σε μια γενικότερη προσέγγιση, που δεν αφορά μόνο επιτακτικά ζητήματα αντιμετώπισης της φτώχειας και του υποσιτισμού μερίδας του πληθυσμού, αλλά και ζητήματα βιώσιμης ανάπτυξης σε τοπικό, περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο με την έννοια ότι τα τρόφιμα θα προέρχονται από μια γεωργία που θα χρησιμοποιεί καλές πρακτικές στο στάδιο της παραγωγής και θα διέπεται από τις αρχές της αειφορίας σε ό,τι αφορά το περιβάλλον και την ευημερία της παραγωγής (ύπαιθρος) και των καταναλωτών (αστικά κέντρα). Η βιώσιμη ανάπτυξη μπορεί να υπονομεύεται από την πείνα, διότι καταστρατηγείται το δικαίωμα ισότιμης πρόσβασης στην τροφή συμπεριλαμβανομένων και των παιδιών.

Το μοντέλο της βιώσιμης ανάπτυξης προτείνει μια εναλλακτική αντιμετώπιση. Σύμφωνα με αυτή, η εκμετάλλευση των φυσικών πόρων πρέπει να γίνεται με ρυθμό βραδύτερο από το ρυθμό με τον οποίο οι φυσικοί πόροι ανανεώνονται. Παράλληλα, υιοθετείται μια ολιστική αντίληψη γύρω από την οικονομία (αποτελεσματικότητα), την κοινωνία (δικαιοσύνη στην παραγωγή και διανομή τροφίμου) και το περιβάλλον (προστασία και αναπαραγωγή). Για να γίνει πιο κατανοητή αυτή η ολιστική προσέγγιση παραθέτουμε τους 17 στόχους για τη βιώσιμη ανάπτυξη (SDG's) σύμφωνα με τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών (διαδικτυακή πηγή www.UNIC.org):

→ Εξάλειψη σε όλες τις μορφές της φτώχειας, επίτευξη επισιτιστικής ασφάλειας, βελτίωση διατροφής μέσω μοντέλων βιώσιμης γεωργίας,

διασφάλιση μια ζωής με υγεία και προαγωγή της ευημερίας για όλους, σε όλες τις ηλικίες, διασφάλιση της ελεύθερης, ισότιμης και ποιοτικής εκπαίδευσης, διασφάλιση της ισότητας των φύλων και της χειραφέτησης όλων των γυναικών και των κοριτσιών, διασφάλιση της διαθεσιμότητας και της βιώσιμης διαχείρισης του νερού και των εγκαταστάσεων υγιεινής για όλους, διασφάλιση της πρόσβασης σε οικονομική, αξιόπιστη, βιώσιμη και σύγχρονη ενέργεια για όλους, προαγωγή της διαρκούς, βιώσιμης και χωρίς αποκλεισμούς οικονομικής ανάπτυξης και της πλήρους απασχόλησης και αξιοπρεπούς εργασίας για όλους, οικοδόμηση ανθεκτικών υποδομών, προαγωγή της ανοιχτής και βιώσιμης βιομηχανοποίησης και ενθάρρυνση της καινοτομίας, μείωση της ανισότητας εντός και μεταξύ των χωρών, δημιουργία ασφαλών, προσαρμοστικών βιώσιμων πόλεων και ανθρώπινων οικισμών, χωρίς αποκλεισμούς, διασφάλιση της βιώσιμης κατανάλωσης και των μεθόδων παραγωγής, ανάληψη άμεσης δράσης για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής και των συνεπειών της, προστασία και χρησιμοποίηση με βιώσιμο τρόπο τους ωκεανούς, τις θάλασσες και τους θαλάσσιους πόρους για βιώσιμη ανάπτυξη, προώθηση της βιώσιμης χρήσης των χερσαίων οικοσυστημάτων και δασών, καταπολέμηση της ερημοποίησης, αναστροφή της υποβάθμισης του εδάφους και της βιοποικιλότητας, προαγωγή των ειρηνικών και χωρίς αποκλεισμούς κοινωνιών, παροχή πρόσβασης στη δικαιοσύνη για όλους και οικοδόμηση αποτελεσματικών θεσμών σε όλα τα επίπεδα, ενίσχυση των μέσων εφαρμογής και ανανέωσης της Παγκόσμιας Συνεργασίας για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη.

Το 2015 τα 193 κράτη μέλη των Ηνωμένων Εθνών υιοθέτησαν αυτούς τους δεκαεπτά στόχους (οι οποίοι συνοδεύονται από 169 υποστόχους) στο πλαίσιο της «Ατζέντας 2030» με σκοπό να αντιμετωπιστούν οι κυριότερες προκλήσεις οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές μέχρι το 2030. Γίνεται λοιπόν αντιληπτό, ότι το μοντέλο της βιώσιμης ανάπτυξης φιλοδοξεί μέσω της επίτευξης συγκεκριμένων στόχων να βελτιώσει τις συνθήκες διαβίωσης των σύγχρονων ανθρώπων, καθώς και να αναπροσδιορίσει τη σχέση τους με το περιβάλλον και την τροφή (τοπική, υγιεινή, πολιτισμικά αποδεκτή, που προέρχεται από ένα βιώσιμο μοντέλο γεωργίας).

Στο πλαίσιο αυτό δημιουργούνται και οι αναγκαίες συνθήκες ώστε το σχολικό γεύμα να μην καλείται να καλύψει απλά κατά τόπους επισιτιστικές ανάγκες, αλλά να συμβάλλει στη διατροφική διαπαιδαγώγηση των παιδιών σύμφωνα με τις τοπικές, εθνικές, διατροφικές κουλτούρες και κατ' επέκταση της όλης κοινωνίας, μέσα από μια ολοκληρωμένη προσέγγιση της διατροφικής δικαιοσύνης, την περιβαλλοντική ορθών πρακτικών αγροτικής παραγωγής και της στροφής στα τοπικά συστήματα τροφής.

Στην Ελλάδα υλοποιείται μια δράση από το 2013, υπό την αιγίδα των Υπουργείων Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης και Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, με σκοπό τη συγκέντρωση χρημάτων από ιδιώτες, επιχειρήσεις και οργανισμούς από την Ελλάδα και το εξωτερικό, προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες παροχής ζεστών γευμάτων σε δημοτικά σχολεία. Βασικοί συνεργάτες για την υλοποίηση της δράσης επιδιώκεται να είναι φορείς της κοινωνικής επιχειρηματικότητας, που δραστηριοποιούνται στο συγκεκριμένο αντικείμενο παρασκευής και διανομής γευμάτων. Όπως είναι γνωστό, με το ν. 4019/2011 (Α' 216) θεσμοθετήθηκε στο εθνικό επίπεδο η έννοια της Κοινωνικής Οικονομίας και της Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας, ως ενδιάμεσου τομέα μεταξύ του κράτους, της κοινωνίας και του ιδιωτικού τομέα, στον οποίο οι οικονομικές δραστηριότητες, που ασκούνται από τους φορείς της κοινωνικής επιχειρηματικότητας, αποβλέπουν σε κοινωνικούς σκοπούς και στόχους.

Ως πρώτο βήμα για παροχή δωρεάν σχολικών γευμάτων, επιδιώκεται να καλυφθούν περιοχές, οι οποίες έχουν πληγεί ιδιαίτερα από την κρίση και εμφανίζουν υψηλά ποσοστά ανεργίας. Η Δυτική Αττική είναι από τις περιοχές που έχει πληγεί βάνανυσα από την οικονομική κρίση. Στα μάτια των παιδιών καθρεπτίζεται το πιο σκληρό πρόσωπο της καθημερινότητας, καθώς μοιραία έρχονται αντιμέτωπα, από την οικογένειά τους έως τον κοινωνικό τους περίγυρο, με τα προβλήματα που η οικονομική ανέχεια προκαλεί. Ως κοινωνία, έχουμε μία πρώτη τάξεως ευκαιρία να τους παρέχουμε ένα ουσιαστικό στήριγμα και, μέσα από το εκπαιδευτικό περιβάλλον, να τους προσφέρουμε το εφελτήριο για μία καλύτερη ζωή. Να τους δείξουμε στην πράξη ότι στεκόμαστε δίπλα τους και ότι νοιαζόμαστε για το παρόν και το μέλλον τους.

Η δράση αφορά την παροχή ζεστών μεσημεριανών σχολικών γευμάτων και αποτελείται από δύο φάσεις, συνολικού προϋπολογισμού €940.000, που αντιστοιχεί σε 376.000 γεύματα. Η δεύτερη φάση καλύπτει τις ανάγκες σίτισης 1.405 μαθητών από 9 σχολεία της Δυτικής Αττικής με 244.470 ζεστά γεύματα για την περίοδο 12.9.2016 – 16.6.2017. Η επιτυχία του στόχου αυτού, δεν θα καταπολεμήσει μόνο την ελλιπή διατροφή των παιδιών. Θα αποτελέσει μία σημαντική ενίσχυση των οικογενειών που έχουν πληγεί από την οικονομική κρίση και μία βοήθεια προς τους εργαζόμενους ή μη γονείς. Παράλληλα, θα βάλει εκ νέου τα θεμέλια για την αξία της υγιεινής, μεσογειακής διατροφής και θα δημιουργήσει μία κουλτούρα «συλλογικού γεύματος» και «κοινού τραπέζιου». Παρά το ό,τι η καλή ποιότητα της διατροφής και η επάρκειά της στα απαραίτητα θρεπτικά συστατικά δεν μπορεί να εξασφαλιστεί απόλυτα με ένα μόνο γεύμα/ημέρα τις ημέρες λειτουργίας των σχολείων, η παροχή ζεστών γευμάτων, κατάλληλα σχεδιασμένων ως προς το τι περιλαμβάνουν (είδος και συνδυασμοί τροφών) και ως προς τη συχνότητα κατανάλωσης τροφίμων ανά εβδομαδιαία βάση, μπορεί να συνεισφέρει σημαντικά στη παροχή των απαραίτητων θρεπτικών συστατικών. Μάλιστα, η προμήθεια των υλικών γίνεται με βάση υψηλές ποιοτικές προδιαγραφές από επιλεγμένους προμηθευτές, με την αυτονόητη τήρηση των κανόνων και των περιορισμών που τίθενται από τους διεθνείς και τους ελληνικούς φορείς σχετικής πιστοποίησης υλικών και διαδικασιών. Τα γεύματα εντάσσονται σε εβδομαδιαίο πρόγραμμα διατροφής δεκαπενθημέρου κύκλου και έχουν επιλεγεί (από ομάδα διατροφολόγων του Γεωπονικού Πανεπιστημίου), ώστε να πληρούν μια σειρά κριτηρίων και χαρακτηριστικών:

1. Πλήρη ως προς τη παροχή πρωτεϊνών, υδατανθράκων και λιπαρών. Πυκνά σε άλλα θρεπτικά συστατικά (βιταμίνες, ιχνοστοιχεία, ανόργανα συστατικά, ίνες).
2. Ποικιλία τροφίμων, ώστε να εξασφαλίζεται και ποικιλία σε θρεπτικά συστατικά. Συχνότητα πρόσληψης τροφίμων, σύμφωνη με την προτεινομένη από τη μεσογειακή πυραμίδα διατροφής και άλλων διεθνών προτύπων διατροφής.
3. Έμφαση στην παροχή καλής ποιότητας λιπαρών που αναβαθμίζουν την υγεία, σύμφωνα με τις συστάσεις της μεσογειακής πυραμίδας διατροφής και άλλων διεθνών συστάσεων υγείας για παιδιά σχολικής ηλικίας.

4. Επιλογές τροφίμων (ιδιαίτερα η επιλογή φρούτων, λαχανικών και μαγειρευτών γευμάτων), λαμβάνοντας υπόψη τη διαθεσιμότητα και εποχικότητά τους στην ελληνική αγορά και την τοπική παραγωγή.
5. Έμφαση στην αύξηση της πρόσληψης των ευεργετικών για την υγεία μονοακόρεστων και πολυακόρεστων λιπαρών και μείωση των επιβαρυντικών κορεσμένων λιπαρών.
6. Οι συνδυασμοί των τροφίμων σε κάθε γεύμα σχεδιάστηκαν, ώστε να παρέχουν το μέγιστο δυνατό κορεσμό (συνδυασμός πρωτεϊνών-υδατανθράκων και αυξημένη πρόσληψη φυτικών ινών). Η προσθήκη σαλάτας εποχής σε κάθε γεύμα και φρούτου μετά από κάθε γεύμα συμπληρώνει την αναγκαία πρόσληψη βιταμινών, φυτικών ινών και αντιοξειδωτικών συστατικών που σχετίζονται με την ανάπτυξη, την υγεία, τη νοητική λειτουργία των παιδιών και τις σχολικές τους επιδόσεις. Η εβδομαδιαία παροχή ψαριού (προτίμηση φιλέτου ψαριού ώστε να αποφευχθεί ο κίνδυνος πνιγμού από κόκκαλα) εξασφαλίζει την πρόσληψη των απαραίτητων λιπαρών οξέων (EPA & DHA) που σχετίζονται με τη βέλτιστη καρδιαγγειακή υγεία και τη νοητική ανάπτυξη. Παράλληλα, τα ψάρια και τα πουλερικά αποτελούν άριστες πηγές άπαχων ζωικών πρωτεϊνών υψηλής βιολογικής αξίας. Η παροχή κόκκινου κρέατος (χοιρινό, μοσχάρι) εξασφαλίζει την αύξηση της πρόσληψης διατροφικού σιδήρου, που είναι απαραίτητος για την ανάπτυξη των παιδιών και την πρόσληψη σιδηροπενικής αναιμίας, της οποίας ο επιπολασμός είναι αρκετά συχνός. Ωστόσο, σύμφωνα με τις συστάσεις συχνότητας πρόσληψης της μεσογειακής διατροφής, η πρόσληψη κόκκινου κρέατος πρέπει να διατηρείται σε μέτρια επίπεδα. Η ένταξη των οσπρίων και μαγειρευτών-λαδερών φαγητών, όπως προτείνεται από τη μεσογειακή πυραμίδα διατροφής, αυξάνει την πρόσληψη φυτικής προέλευσης τροφίμων, που παρέχουν πληθώρα ευεργετικών θρεπτικών συστατικών (Πανελλήνιος Σύλλογος Διαιτολόγων, 2014).

ΜΕΡΟΣ Β: ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΓΕΥΜΑΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΚΕΦ.6: ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η έρευνα πεδίου σε φορείς υλοποίησης προγραμμάτων σχολικών γευμάτων στηρίχτηκε σε ποιοτικά δεδομένα, τα οποία αντλήθηκαν μέσω προφορικών συνεντεύξεων με επιλεγμένους πληροφορητές-κλειδιά και τη χρήση ημιδομημένων συνεντεύξεων. Παρότι σε μια έρευνα υπάρχει μόνο ένα κεφάλαιο που αφιερώνεται στη ανάλυση, οι ιδέες και θεωρίες της υπάρχουν ήδη από την αρχή της ερευνητικής μελέτης. Μια ποιοτική έρευνα έχει ως στόχο να διερευνήσει και να κατανοήσει σε βάθος τις εμπειρίες, τα βιώματα, τις αντιλήψεις και τις πεποιθήσεις συγκεκριμένων προσώπων αναφορικά με κάποιο φαινόμενο ή γεγονός, έχοντας ως στόχο να δημιουργηθεί μια βαθύτερη και περισσότερο επεξεργασμένη γνώση για το υπό έρευνα φαινόμενο/γεγονός (Μαντζούκας, 2007:237). Ο ερευνητής που ακολουθεί την ποιοτική μεθοδολογία είναι ανάγκη να έχει αυξημένη παρατηρητικότητα σε όλα τα στάδια της μελέτης, τόσο κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, όσο και στη συνέχεια της έρευνας, πρέπει να κρατά σημειώσεις, προκειμένου να περιγράψει και να ερμηνεύσει τα δεδομένα που άντλησε (Παρασκευοπούλου- Κόλλια, 2008).

Όπως αναφέρει η Καλλινικάκη (2010:92) η ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων είναι *«ένας ελκυστικός μπελάς, που εισάγει τον ερευνητή σε νέους κόσμους, τον οδηγεί σε νέα μονοπάτια, ωστόσο προϋποθέτει τον συνεχή αναστοχασμό του πάνω σε νέες, πλούσιες εμπειρίες που αποκτά κατά τη διάρκεια των ερευνών»*. Οι Ritchie και Lewis συμπληρώνουν ότι ανάλυση είναι μια προκλητική και συναρπαστική φάση της ποιοτικής έρευνας η οποία απαιτεί ένα συνδυασμό δημιουργικότητας, συστηματικής αναζήτησης και ένα μείγμα έμπνευσης και επιμελούς ανίχνευσης όλων των στοιχείων της έρευνας (Ritchie et.al,2003:209).

Ο οδηγός συνέντευξης πέρα από ένα κοινό σώμα αξόνων, προβληματισμών, ερωτήσεων διαφοροποιείται ανάλογα με τον φορέα υλοποίησης σχεδίου υλοποίησης σχολικών γευμάτων. Ειδικότερα επιλέχθηκαν πληροφορητές-εκπρόσωποι των φορέων του Υπουργείου Παιδείας και του Ινστιτούτου ΠΡΟΛΗΨΙΣ, γιατί ήταν οι υπεύθυνοι επικοινωνίας και δημοσίων σχέσεων για τα Προγράμματα. Η έρευνα διεξήχθη στους χώρους όπου εργάζονται οι πληροφορητές-κλειδιά κάνοντας την συνέντευξη με το κάθε υπεύθυνο που αναλαμβάνει την καλή εκτέλεση του προγράμματος για τα σχολικά γεύματα.

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να διερευνηθεί:

- Ποιοι φορείς παρέχουν στήριξη για τη δημιουργία σχολικών γευμάτων, ποιο το προφίλ, τα κίνητρα και τα μέσα υλοποίησης
- Ποια είναι τα κίνητρα και η κοινωνική αναγκαιότητα που οδηγούν τους φορείς στην εκπόνηση των προγραμμάτων αυτών
- Ποια είναι τα νομικά πλαίσια για την υλοποίηση του έργου
- Με ποια κριτήρια σχεδιάζονται και σε ποιες ομάδες-στόχος απευθύνονται
- Πως εξασφαλίζονται οι πόροι για τη λειτουργία του προγράμματος; Υπάρχουν περιορισμοί ευρωπαϊκοί;
- Τι προβλέπουν για τη βιωσιμότητα του εγχειρήματος; Θα είναι μελλοντικά δυνατή μεγαλύτερη διάχυση του προγράμματος σε σχολεία της Ελλάδας;

ΚΕΦ. 7: ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΣΕ ΦΟΡΕΙΣ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΓΕΥΜΑΤΩΝ

7.1 Το Πρόγραμμα του Υπουργείου Παιδείας

Η πρώτη συνέντευξη δόθηκε από την υπεύθυνη του προγράμματος σίτισης «Σχολικά Γεύματα» του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, που ανήκει στο Τμήμα Μαθητικής μέριμνας και Σχολικής ζωής. Ήταν μια συζήτηση πάνω σε στοχευμένα ερωτήματα, λόγω του τομέα που κάλυπτε η υπεύθυνη. Η συζήτηση έγινε στο γραφείο της.

Η καθημερινή προσφορά στο σχολείο ενός δωρεάν, υγιεινού γεύματος στοχεύει σε σημαντικά μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα κοινωνικά και οικονομικά οφέλη, όπως η μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων και του κοινωνικού αποκλεισμού, η ενίσχυση της εκπαίδευσης και η ενίσχυση της αποδοτικότητας των μαθητών. Με τα σχολικά γεύματα εισάγεται στα σχολεία μια νέα κουλτούρα συμβίωσης και ομαλής συνεργασίας όλων των μελών της εκπαιδευτικής κοινότητας και της τοπικής κοινωνίας.

Η κοινωνική αλυσίδα που σχηματίζεται στα σχολεία δείχνει τη λογική του προγράμματος. Από τη μία έχει στόχο να ανακουφίσει άμεσα την τοπική κοινωνία, από την άλλη να την ευαισθητοποιήσει σε ζητήματα συλλογικότητας, ενίσχυσης κοινωνικού δεσμού και αλληλεγγύης. Το τελευταίο επιδιώκει να το πετύχει βάζοντας μαθητές και δασκάλους να συνεργαστούν όλοι μαζί και εντάσσοντας δράσεις και σε πιο ευπαθή ομάδες της κοινωνίας.

Η παρασκευή των γευμάτων ανατέθηκε ως ένα εγχείρημα που επανεντάσσει άτομα από εύάλωτες κοινωνικές ομάδες και τα γεύματα μαγειρεύονται με βάση τον σχεδιασμό του Γεωπονικού Πανεπιστημίου της Αθήνας. Έτσι αναδεικνύεται παράλληλα η αξία των δημόσιων πανεπιστημίων, που παράλληλα συνδέονται με την κοινωνία σε επίπεδο καθημερινότητας.

Το φαγητό παύει να είναι προνόμιο για λίγους. Είναι δεδομένο για όλους. Δίνεται σε όλους τους μαθητές δωρεάν και τα αρμόδια υπουργεία (Υπουργείο Παιδείας,

Έρευνας και Θρησκευμάτων και το Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης) εκτιμούν ότι μπορεί να αποτρέψει φαινόμενα σχολικών διαρροών. Οι μαθητές έχουν έναν λόγο παραπάνω να πάνε στο σχολείο αντί να το αφήσουν επειδή φτάνουν σε σημείο να λιποθυμήσουν από την πείνα. Παράλληλα αποκτούν μια διαφορετική κουλτούρα. Αντί να είναι «ο καθείς και το θρανίο του», συνεργάζονται και συμβιώνουν. Την ίδια ώρα «τρώνε υγιεινά, μαθαίνουν στο σπανακόρυζο και όχι στα σνακ», όπως σημειώνει η υπεύθυνη του Υπουργείου Παιδείας.

Ο προϊστάμενος της Διεύθυνσης Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Καβάλας (σε συνέντευξή του στο κρατικό κανάλι της τηλεόρασης τον Δεκέμβριο 2015), χαρακτήρισε πρωτοποριακό το εν λόγω πρόγραμμα που θα «τρέξει», με το άνοιγμα των σχολείων μετά τις γιορτές των Χριστουγέννων. «Μπορεί να επιφέρει την άρση των κοινωνικών ανισοτήτων, αλλά και την αύξηση της αποδοτικότητας των μαθητών. Στόχος των διαφόρων προγραμμάτων στα σχολεία μας είναι η ανάπτυξη των δεξιοτήτων των παιδιών και με το εν λόγω πρόγραμμα υπάρχει μια μεγάλη παιδαγωγική διάσταση, πέραν των διατροφικών αναγκών τους, αφού οι μαθητές, εκτός ότι θα τρώνε σωστά, θα μπορέσουν να αναπτύξουν άλλες δραστηριότητες, όπως να κοινωνικοποιηθούν, να φροντίσουν για την υγιεινή τους, αλλά και να περάσει μέσα τους και το θέμα της ανακύκλωσης».

Το πρόγραμμα αυτό υλοποιείται από το σχολ.έτος 2015-16 με τη συνεργασία του Γεωπονικού Πανεπιστημίου(Τμήμα Επιστήμης Τροφίμων και Διατροφής του Ανθρώπου), του Υπουργείου Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, του Υπουργείου Παιδείας και των Δήμων που επιλέγονται κάθε φορά. Οι δαπάνες για την κάλυψη του κόστους του Προγράμματος καλύπτονται από το Υπουργείο Εργασίας, όπου ανάλογα εγκρίνονται οι ανάλογες πιστώσεις. Από εκεί ξεκινάει ο οικονομικός σχεδιασμός για το πρόγραμμα και γίνεται η πρόβλεψη σε πόσους δήμους μπορεί να εφαρμοστεί.

Δίνεται η εντολή στο Γεωπονικό Πανεπιστήμιο και το μενού του Προγράμματος αφορά και στις πέντε (5) εκπαιδευτικές ημέρες της εβδομάδας και είναι ειδικά σχεδιασμένο ώστε να καλύψει τις διατροφικές ανάγκες των μαθητών, στο πλαίσιο της υγιεινής μεσογειακής διατροφής. Τα παραπάνω γεύματα παρασκευάζονται από

επιλεγμένους προμηθευτές, που διαθέτουν τα απαιτούμενα συστήματα υγιεινής και σύμφωνα με τις αυστηρές προδιαγραφές που έχουν οριστεί. Επιπρόσθετα, προβλέπονται συνεχείς πιστοποιημένοι έλεγχοι από αρμόδιους φορείς κατά την προμήθεια, διαδικασία παρασκευής και διανομής των γευμάτων. Προτιμώνται οι Έλληνες παραγωγοί, αρκεί να τηρούνται οι κανόνες της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε ό,τι αφορά την διενέργεια των διαγωνισμών, την ποιότητα των προϊόντων(που ξεκινάει από την καλλιέργεια).

Το κάθε προσφερόμενο γεύμα θα είναι ατομικά συσκευασμένο ανά είδος (ζεστό φαγητό και σαλάτα) σε πλαστικούς περιέκτες μιας χρήσεως (C-PET, A-PET & PP), που θα κλείνουν αεροστεγώς, ώστε να μην επιτρέπουν τις διαρροές κατά τη μεταφορά και να προστατεύουν τα τρόφιμα από σκόνη, έντομα και άλλες ρυπάνσεις. Το ψωμί θα είναι συσκευασμένο σε κλειστές ατομικές συσκευασίες. Κάθε συσκευασία θα συνοδεύεται από χαρτοπετσέτες και κατάλληλα πλαστικά πιρούνια ή κουτάλια - κατά περίπτωση - καθώς και μαχαίρια (χωρίς προεξοχές και ανωμαλίες) μιας χρήσεως. Σε κάθε συσκευασία θα αναγράφεται η ημερομηνία παρασκευής και τα συστατικά του γεύματος (π.χ. σαλάτα εποχής και κυρίως ζεστό πιάτο). Τα γεύματα θα είναι τοποθετημένα σε ειδικούς θερμοθαλάμους μεταφοράς τροφίμων με τον ασφαλή ενδεδειγμένο τρόπο. Οι σαλάτες θα μεταφέρονται σε ψυκτικούς θαλάμους. Τα γεύματα θα παραδίδονται στα σχολεία εντός του χρονικού διαστήματος 11:00 π.μ. - 12:45 μ.μ. Ο ανάδοχος υποχρεούται να αφήσει τις μερίδες των γευμάτων σε θερμοθαλάμους, τους οποίους θα παραλαμβάνει την επόμενη σχολική ημέρα.

Τα σχολικά γεύματα έχουν παρασκευαστεί για να μοιράζονται στην/στις αίθουσα/ες ακριβώς πριν την έναρξη της σίτισης, ώστε να παραμένουν στις ασφαλείς θερμοκρασίες συντήρησης. Η κατανάλωση των γευμάτων πέραν αυτού του πλαισίου δεν είναι ευθύνη των εμπλεκομένων στη διαδικασία σίτισης εντός του σχολείου. Σε όποιες τυχόν περιπτώσεις η κατανάλωση του γεύματος δε γίνεται εντός του σχολείου και βάσει των προαναφερόμενων διαδικασιών σίτισης (π.χ. έκτακτη πρόωγη αποχώρηση μαθητή από το σχολείο), επιστάται η προσοχή στην τήρηση των όρων που θέτει το Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών: Τα γεύματα να διατηρηθούν υπό ψύξη, με την προϋπόθεση ότι η θερμοκρασία τους θα φτάσει τους 4 βαθμούς Κελσίου εντός 2 ωρών από το σερβίρισμα. Σε αυτή την περίπτωση τα γεύματα μπορούν να

αποθηκευτούν στο ψυγείο και να καταναλωθούν, αφού ξαναζεσταθούν στους 74 βαθμούς Κελσίου για 15 δευτερόλεπτα.

Ακολουθεί η εφαρμογή, σύμφωνα με την εγκύκλιο του Υπουργείου Παιδείας(Φ14/ΦΜ/192967/Δ1/9-11-17). Σύμφωνα με τη μαρτυρία της υπευθύνου, το Πρόγραμμα αυτό γίνεται για τρίτη σχολική χρονιά και μόνο στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση. Λόγω οικονομικών πόρων, κρίθηκε κοινωνική αναγκαιότητα να σιτίζονται επαρκώς και σωστά, οι μαθητές του Δημοτικού.

Η διαδικασία επιλογής και εφαρμογής περιοχών και σχολείων, έχει ως εξής:

- Γίνονται αιτήματα από τα σχολεία προς το Υπουργείο Παιδείας και την Τοπική Αυτοδιοίκηση, που έρχεται σε συνεννόηση με τις κατά τόπους Πρωτοβάθμιες Διευθύνσεις Εκπαίδευσης. Ο Δήμος ερευνά τα οικονομικά εισοδήματα των πολιτών της περιοχής και πόσοι δικαιούνται το επίδομα κοινωνικής αλληλεγγύης. Έτσι εντοπίζονται και επιλέγονται οι σχολικές μονάδες σε όλη την Ελλάδα.
- Όταν επιλεγούν τα Δημοτικά, ο Διευθυντής του σχολείου ζητά την έγκριση των γονέων να σιτίζονται τα παιδιά τους, σύμφωνα με το Πρόγραμμα. Καταγράφουν τυχόν αλλεργίες-δυσανεξίες των μαθητών και τις αποστέλλουν στο Συντονιστή του Προγράμματος και ενημερώνουν το Σύλλογο Διδασκόντων και Γονέων.
- Γίνεται σύσταση και συγκρότηση Επιτροπών Παραλαβής σε κάθε σχολική μονάδα που συμμετέχει στο πρόγραμμα σίτισης «Σχολικά Γεύματα» και προσδιορίζεται το έργο τους καθώς και τα σχετικά καθήκοντα του Συντονιστή του Προγράμματος. Στόχος της σύστασης των Επιτροπών Παραλαβής, είναι η αποστολή των πρακτικών ποσοτικής και ποιοτικής παραλαβής των γευμάτων καθώς και των λοιπών παραστατικών (δελτίο αποστολής κλπ), μέσω της οικείας Δ/σης Α/θμιας Εκπ/σης, στην Επιτροπή Παρακολούθησης του προγράμματος «Σχολικά Γεύματα» του Υπουργείου Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης & Κοινωνικής Αλληλεγγύης. Η Επιτροπή Παραλαβής κάθε σχολικής μονάδας παραλαμβάνει καθημερινά τα σχολικά γεύματα, φροντίζοντας για τον ποσοτικό (αριθμό πακέτων) και ποιοτικό έλεγχό τους. Πιο συγκεκριμένα, η ανωτέρω επιτροπή παραλαμβάνει δελτίο αποστολής από τον ανάδοχο, στο οποίο αναγράφεται η ποσότητα και η ώρα

παράδοσης. Το προσωπικό που μεταφέρει και παραδίδει τα γεύματα θα διαθέτει κατάλληλα θερμόμετρα, ώστε κατά την παραλαβή και παρουσία της Επιτροπής Παραλαβής θα μετρά τις θερμοκρασίες των θερμοθαλάμων και των ψυκτικών θαλάμων. Οι θερμοκρασίες που πρέπει να τηρούνται για τα ζεστά γεύματα είναι μεγαλύτερες από 63 βαθμούς Κελσίου, ενώ για τα κρύα (σαλάτα) είναι από 0 έως 4 βαθμούς Κελσίου.

- Παράλληλα, η Επιτροπή Παραλαβής ελέγχει τις συνθήκες μεταφοράς των προς παράδοση τροφίμων, τη συνολική ποσότητα των παραδοθέντων γευμάτων, καθώς και το είδος του γεύματος. Επιπλέον, σε τυχαία και αντιπροσωπευτικά δείγματα σε ποσοστό 1% (στην πλησιέστερη ακέραια μονάδα) των γευμάτων, 1% από τις σαλάτες και 1% από τα ψωμάκια, ελέγχει τη συμμόρφωση ως προς τη σύνθεση των γευμάτων. Τα δείγματα που λαμβάνονται βαρύνουν τον προμηθευτή, ο οποίος υποχρεούται σε άμεση αντικατάστασή τους ώστε σε κάθε περίπτωση να παραδίδεται η αρχικώς συμφωνηθείσα ποσότητα».
- Στο τέλος κάθε εβδομάδας, η Επιτροπή συντάσσει πρακτικό ποσοτικής και ποιοτικής παραλαβής, επισυνάπτοντας και τα σχετικά παραστατικά (δελτίο αποστολής στο οποίο θα αναγράφεται η ποσότητα και η ώρα παράδοσης). Κατά το τελευταίο πενθήμερο κάθε μήνα, η Επιτροπή οφείλει να αποστέλλει συνολικά όλα τα πρακτικά ποσοτικής και ποιοτικής παραλαβής (μαζί με τα σχετικά παραστατικά) του τρέχοντος μήνα στο Συντονιστή του Προγράμματος στην οικεία Δ/νση Π.Ε.
- Ο Συντονιστής του Προγράμματος καλείται το πρώτο πενθήμερο κάθε επόμενου μήνα να διαβιβάζει συνολικά τα πρακτικά ποσοτικής και ποιοτικής παραλαβής και τα σχετικά παραστατικά όλων των σχολικών μονάδων αρμοδιότητάς του για τον προηγούμενο μήνα υλοποίησης στην Επιτροπή Παρακολούθησης του προγράμματος «Σχολικά Γεύματα» του Υπουργείου Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης & Κοινωνικής Αλληλεγγύης.
- Οι μαθητές που συμμετέχουν στο πρόγραμμα σίτισης «Σχολικά Γεύματα» μεταβαίνουν στις οριζόμενες από το Σύλλογο Διδασκόντων αίθουσες σίτισης. Η ώρα της σίτισης διαρκεί ως τις 13.45 για τους μαθητές που δεν παρακολουθούν το Ολοήμερο Πρόγραμμα, οπότε και αποχωρούν από το σχολείο. Για τους μαθητές που είναι εγγεγραμμένοι στο Ολοήμερο

Πρόγραμμα, η ώρα σίτισης-χαλάρωσης λήγει, όπως προβλέπεται από το ισχύον πρόγραμμα του Ολοημέρου, στις 14.00.

- Οι Σύλλογοι Διδασκόντων όλων των σχολικών μονάδων που συμμετέχουν στο ανωτέρω Πρόγραμμα, σε ειδική συνεδρίασή τους, κατά την έναρξη του Προγράμματος, θα αποφασίσουν α) τον καθορισμό των απαραίτητων αιθουσών που κατά περίπτωση κρίνονται αναγκαίες για τη σίτιση των μαθητών, β) τις ειδικότερες λεπτομέρειες που αφορούν στην οργάνωση και υλοποίηση της όλης διαδικασίας και γενικότερα τη ρύθμιση όλων των προβλημάτων που ανακύπτουν κατά τη διάρκεια της εφαρμογής του Προγράμματος, λαμβάνοντας υπόψη τυχόν ιδιαιτερότητες της σχολικής μονάδας.
- Όσον αφορά τα oligothésia σχολεία και ειδικότερα τα 1/θέσια, 2/θέσια και 3/θέσια και λόγω των ιδιαιτεροτήτων τους, θα πρέπει να δίνεται στο σχολείο, με σχετική πράξη του Συλλόγου Διδασκόντων, η δυνατότητα επιλογής του χρόνου εφαρμογής του Προγράμματος Σίτισης κατά τη διάρκεια της ημέρας¹.

Το μενού και το πρόγραμμα που ακολουθείται, είναι στο παράρτημα της εργασίας(Πίνακας 1 και 2).

Το πρόγραμμα αποσκοπεί στην υποστήριξη όλων των παιδιών σε όλη την Ελλάδα. Τα πρώτα διαθέσιμα αποτελέσματα από τις Διευθύνσεις Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης σε συνεργασία με τις αντίστοιχες σχολικές μονάδες, είναι πολύ ενθαρρυντικά. Στα τρία χρόνια εφαρμογής, έχουν σιτιστεί 120.000 μαθητές. Και προσπαθούν για περισσότερα κάθε χρόνο, όπως είτε η υπεύθυνη του Υπουργείου.

Η υπεύθυνη του προγράμματος σημειώνει βέβαια και τα προβλήματα που συναντώνται στην εφαρμογή του Προγράμματος, τα οποία, οι αρμόδιοι προσπαθούν να επιλύσουν με ανάλογους χειρισμούς. Προβλήματα όπως παράπονα στους Δήμους γιατί δεν επιλέχθηκαν κάποια σχολεία, εκπαιδευτικοί που δεν έχουν διάθεση να καθίσουν παραπάνω στο σχολείο, παρά μόνο αν μετρηθεί σαν διδακτική τους ώρα, εγκαταστάσεις που δεν επαρκούν. Ακόμα, σημειώνονται προβλήματα σε σχέση με τα

---

¹ Σχετικά με το μενού και το πρόγραμμα που ακολουθείται, βλ. Παράρτημα της εργασίας (Πίνακας 1 και 2).

δρομολόγια των λεωφορείων της περιοχής που μεταφέρει τους μαθητές και καθώς δεν προσαρμόζουν την ώρα παραλαβής των μαθητών το μεσημέρι, αναγκάζουν κάποιους από αυτούς να φεύγουν και να χάνουν το γεύμα.

Η αναπληρώτρια υπουργός του Υπουργείου Εργασίας, σε συνέντευξή της που αναρτήθηκε σε εκπαιδευτική ιστοσελίδα (διαδικτυακή πηγή www.alfavita.gr) τον Μάρτιο του 2017, τόνισε ότι είναι καταγεγραμμένες οι περιοχές σε Αττική και Θεσσαλονίκη, όπου υπάρχουν οι μεγαλύτερες ανάγκες και ότι το πρόγραμμα θα επεκταθεί, αλλά εφαρμόζεται «μόνο, υπό τον όρο, ότι συμφωνούν οι δάσκαλοι και οι γονείς». «Ακούμε τους κυλικειάρχες, θα συνεργαστούμε και μαζί τους και θα δούμε πως θα προχωρήσουμε συνολικά» είπε η αναπληρώτρια υπουργός και πρόσθεσε: «Όλοι θα συμβάλουμε. Και οι κυλικειάρχες που επιτελούν κι αυτοί ένα πολύ σημαντικό έργο στη σχολική ζωή και οι εκπαιδευτικοί και οι γονείς και το υπουργείο Παιδείας, βεβαίως, κυρίαρχα. Όλοι μαζί λοιπόν θα τα καταφέρουμε. Η σχολική απόδοση των παιδιών αυξήθηκε» και καταγράφηκε «μείωση της επιθετικότητας, καλύτερη συνεργασία, καλύτερες σχολικές επιδόσεις». Χαρακτήρισε «συγκλονιστική» την εμπειρία από τη μέχρι τώρα εφαρμογή του προγράμματος, του «συλλογικού τραπέζιου» που στήνεται στα σχολεία, λέγοντας ότι τα οφέλη της δράσης αυτής θα μπορούσαν να συγκριθούν με εκείνα της εκπαιδευτικής σχολικής εκδρομής. Επεσήμανε, ακόμη, ότι σε πολλά σχολεία δεν υπάρχουν κυλικεία, εξ αιτίας του ότι βρίσκονται σε περιοχές πολύ φτωχές (στις οποίες και εστιάζει κατά προτεραιότητα το πρόγραμμα) και οι μαθητές δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα να αγοράσουν είδη που προσφέρουν τα κυλικεία.

7.2 Το Πρόγραμμα της αστικής μη κερδοσκοπικής εταιρείας PROLEPSIS

Η συζήτηση έγινε στα γραφεία του Ινστιτούτου Προληπτικής, Περιβαλλοντικής και Εργασιακής Ιατρικής PROLEPSIS, αστική μη κερδοσκοπική εταιρεία που ιδρύθηκε το 1990 από την οικογένεια Λινού για την προαγωγή της Δημόσιας Υγείας. Η συνέντευξη δόθηκε από τον υπεύθυνο Επικοινωνίας και Δημοσίων Σχέσεων για το Πρόγραμμα Σίτισης και Προώθησης Υγιεινής Διατροφής-ΔΙΑΤΡΟΦΗ, που εφαρμόζεται στα πλαίσια της Προαγωγής της Δημόσιας Υγείας. Γενικότερα,

σύμφωνα με το καταστατικό της, αποστολή του Ινστιτούτου είναι να ανταποκρίνεται στις προκλήσεις της δημόσιας υγείας στην Ελλάδα και την Ευρώπη, εκπονώντας ακαδημαϊκή έρευνα και εφαρμόζοντας τα αποτελέσματά της σε ανθρωπιστικές και εκπαιδευτικές δράσεις, που στοχεύουν στην καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού και στην προαγωγή υγείας των ευάλωτων ομάδων του πληθυσμού.

Το Ινστιτούτο PROLEPSIS, για τη διάχυση των αποτελεσμάτων του Προγράμματος ΔΙΑΤΡΟΦΗ και την απόκτηση νέων ιδεών και χορηγιών, δημοσιεύει επιστημονικές εκθέσεις σε ερευνητικά και επιστημονικά βιβλία, ενώ προσκαλείται ως ομιλητής σε διεθνή συνέδρια για να παρουσιάσει τη δράση του στον τομέα αυτό.

Για παράδειγμα, το Ινστιτούτο Prolepsis παρουσίασε το Πρόγραμμα ΔΙΑΤΡΟΦΗ στο συνέδριο του VulnerABLE project “VulnerABLE: Pilot project related to the development of evidence based strategies to improve the health of isolated and vulnerable persons”, μία ευρωπαϊκή πρωτοβουλία για την ανάδειξη καλών πρακτικών παρέμβασης για την υποστήριξη Ευρωπαίων πολιτών που ζουν υπό ευάλωτες συνθήκες. Στο συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στις 7 Νοεμβρίου 2017 στις Βρυξέλλες συζητήθηκαν και παρουσιάστηκαν οι αποτελεσματικότερες στρατηγικές παρέμβασης, καθώς και η τελική έκθεση και οι θεματικές εργασίες σχετικά με τις κύριες προκλήσεις που αντιμετωπίζουν σε επίπεδο υγείας οι κοινωνικοοικονομικά ευπαθείς ομάδες σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Επίσης, συμμετείχε στο 14ο Πανελλήνιο Συνέδριο Διατροφής & Διαιτολογίας και στο 3ο Πανελλήνιο Συνέδριο Κλινικής Διατροφής και Μεταβολισμού που πραγματοποιήθηκαν στις 24-26 Νοεμβρίου 2017 στο Κέντρο Πολιτισμού «Ελληνικός Κόσμος». Η εργασία που υπέβαλε η επιστημονική ομάδα του Προγράμματος ΔΙΑΤΡΟΦΗ και έλαβε έπαινο, με τίτλο «Συγκριτική αξιολόγηση θρεπτικής αξίας των γευμάτων του Προγράμματος ΔΙΑΤΡΟΦΗ με αντίστοιχα γεύματα εμπορίου» αναδεικνύει τόσο την υψηλή θρεπτική αξία των γευμάτων που διανέμονται στους μαθητές όσο και το ίδιο το Πρόγραμμα, ως παράδειγμα καλής πρακτικής στο χώρο των προγραμμάτων σχολικής σίτισης. Όπως αναφέρεται πιο κάτω στην εργασία, σε επίπεδο πρώτων υλών τα γεύματα του Προγράμματος, εν αντιθέσει με αυτά του εμπορίου, παρασκευάζονται αποκλειστικά με εξαιρετικά παρθένο/παρθένο ελαιόλαδο, αλεύρι ολικής άλεσης $\geq 60\%$ επί του συνολικού και είναι πλήρως

απαλλαγμένα από συντηρητικά και τεχνητά πρόσθετα, επεξεργασμένο κρέας και ανακατεργασμένα τυριά. Επιπρόσθετα, όπως επιβεβαιώθηκε εργαστηριακά, τα γεύματα του Προγράμματος είχαν χαμηλότερα ολικά και κορεσμένα λιπαρά, ενώ η πλειονότητά τους είχε χαμηλότερα επίπεδα ολικών σακχάρων και υψηλότερα πρωτεϊνών και φυτικών ινών.

Το Πρόγραμμα **ΔΙΑΤΡΟΦΗ** υλοποιείται στην Ελλάδα από το 2012 από το Ινστιτούτο με Μέγα Δωρητή το Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος, και τη συνδρομή πολλών ακόμα ιδρυμάτων, οργανισμών, εταιρειών και μεμονωμένων πολιτών. Μέσα από την καθημερινή και υγιεινή σίτιση, στηρίζει έμπρακτα μαθητές δημοσίων σχολείων Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, κοινωνικο-οικονομικά ευπαθών περιοχών όλης της χώρας, συμβάλλοντας στην καταπολέμηση της επισιτιστικής ανασφάλειας και της παχυσαρκίας.

Η κοινωνική αναγκαιότητα που ώθησε το Ινστιτούτο στην εκπόνηση του Προγράμματος, ήταν η οικονομική κρίση που εξακολουθεί να αντιμετωπίζει η χώρα μας όπου οι περικοπές εισοδημάτων, η μείωση προνοιακών επιδομάτων και γενικότερα η φτωχοποίηση των νοικοκυριών οδήγησαν τις ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού σε επισιτιστική ανασφάλεια των οικογενειών, κοινωνικό αποκλεισμό και αύξηση παιδικής παχυσαρκίας.

Όπως προκύπτει από τα στοιχεία του Ινστιτούτου, 61% των οικογενειών που συμμετέχουν στο πρόγραμμα ΔΙΑΤΡΟΦΗ δεν έχουν πρόσβαση σε επαρκή, ασφαλή και θρεπτική τροφή, ενώ 24,7% των οικογενειών που συμμετέχουν στο πρόγραμμα αντιμετωπίζουν πείνα. Από το 2012 έχουν διατεθεί σε 593 περίπου σχολεία και 110.500 μαθητές σε όλη την Ελλάδα περισσότερα από 14.000.000 γεύματα.

Στο Ινστιτούτο, για το Πρόγραμμα, λειτουργεί διεπιστημονική ομάδα που αποτελείται από Στατιστικό τμήμα(όπου εξετάζονται οι αιτήσεις των σχολείων με βάση την περιοχή, το μέσο εισόδημα οικογενειών), τμήμα με διαιτολόγους, τεχνολόγους τροφίμων, εκπαιδευτικούς, κοινωνιολόγους, ψυχολόγους και εκπροσώπους της Ιατρικής Σχολής Αθηνών καθώς επίσης δέχονται και την συμβολή Καθηγητών Πανεπιστημίων Αμερικής, Harvard και Stanford. Τα σχολεία που συμμετέχουν στο Πρόγραμμα επιλέγονται με αυστηρά κοινωνικο-οικονομικά κριτήρια.

Για το σχολικό έτος 2016-2017, καλύφθηκαν 184 σχολεία με 14.115 μαθητές, ενώ οι αιτήσεις ξεπέρασαν τις 2.000, στοιχείο ενδεικτικό της επιτακτικής ανάγκης για επέκταση του προγράμματος σε περισσότερα σχολεία. Τα σχολεία, το σχολικό έτος 2016-17 ήταν σε περιοχές της Αττικής, Βοιωτίας, Εύβοιας, Θεσσαλονίκης, Ημαθίας, Ροδόπης, Ξάνθης, Έβρου, Μαγνησίας, Φθιώτιδας, Φωκίδας, Ευρυτανίας και Β. Κυνουρίας. Ο υπεύθυνος του Προγράμματος υπογράμμισε το πρόβλημα της χρηματοδότησης. Γι' αυτό, απευθύνονται πλέον για οικονομική στήριξη και στους Δήμους των ευπαθών περιοχών, αλλά και στις Περιφέρειες. Προτείνεται να «υιοθετήσουν» ένα σχολείο και να καλυφθούν τα έξοδά του για τα γεύματα των μαθητών με χρήματα της τοπικής αυτοδιοίκησης. Σε αυτή την περίπτωση το Πρόγραμμα ΔΙΑΤΡΟΦΗ θα αναλάβει την εκτέλεση και εφαρμογή.

Το Πρόγραμμα ΔΙΑΤΡΟΦΗ, σε αντίθεση από το δημόσιο πρόγραμμα του Υπουργείου Παιδείας που διαθέτει πλήρες μεσημεριανό γεύμα, προσφέρει δωρεάν, σε καθημερινή βάση, σε όλους τους μαθητές των σχολείων που συμμετέχουν ένα αρτοσκεύασμα ή σάντουιτς, ένα έως δύο φρέσκα φρούτα και τρεις φορές την εβδομάδα λευκό γάλα ή γιαούρτι με μέλι. Όλα τα προϊόντα είναι Ελληνικά στη λογική να στηρίζουν την τοπική παραγωγή, εκτός από τις μπανάνες. Χρησιμοποιεί παρθένο ελαιόλαδο και τροφές παρασκευασμένες χωρίς συντηρητικά και τεχνητά πρόσθετα. Στο πλαίσιο της προώθησης της υγιεινής διατροφής, χρησιμοποιεί παράλληλα εκπαιδευτικό υλικό και δράσεις που απευθύνονται στους μαθητές και τις οικογένειές τους.

Τα γεύματα μοιράζονται αυστηρά 7.30π.μ.-9.30π.μ. στα σχολεία, και υπάρχουν ρήτρες στην εταιρεία διανομής που έχει επιλεγεί, αν δεν εκτελεστεί έγκαιρα το κάθε δρομολόγιο σε όλη την Ελλάδα. Ο συντονιστής του προγράμματος, ορισμένος από το Ινστιτούτο, έρχεται σε προσωπική επαφή κάθε εβδομάδα με τον Διευθυντή της κάθε σχολικής μονάδας για αντιμετώπιση τυχόν προβλημάτων.

Πραγματοποιείται συνεχής έλεγχος και πιστοποίηση της ποιότητας και της ασφάλειας των γευμάτων, δειγματοληπτικές αναλύσεις σχεδόν καθημερινά και τακτικές επισκέψεις έλεγχοι των προμηθευτών. Η διαδικασία και τα αποτελέσματα του Προγράμματος καταγράφονται και αξιολογούνται με ποσοτικές και ποιοτικές μεθόδους έρευνας.

Σύμφωνα με τα στοιχεία αξιολόγησης του προγράμματος από τον ίδιο το φορέα, η δράση τους και ο τρόπος σχεδιασμού σε όλα τα στάδια υλοποίησης:

- Βοηθάει αισθητά στην αντιμετώπιση της επισιτιστικής ανασφάλειας εντός του σχολικού χώρου, προσφέροντας άμεση και έμπρακτη υποστήριξη στα παιδιά και έμμεση υποστήριξη στους γονείς – υλική, κοινωνική και ψυχολογική.
- Διασφαλίζει την ασφαλή διάθεση των γευμάτων, σε όλα τα στάδια προετοιμασίας και διανομής, που αποτελεί πρωταρχικό μέλημα του εγχειρήματος.
- Έχει την ευθύνη για τον έλεγχο της ποιότητας και του είδους των τροφίμων, ώστε να ανταποκρίνονται στις αρχές της υγιεινής διατροφής με βάση τις ηλικιακές ανάγκες των μαθητών.
- Εφαρμόζει τη συνεχή, συστηματική και αποτελεσματική παρακολούθηση του συνόλου των διαδικασιών, την έγκαιρη αντιμετώπιση προβλημάτων και λήψη προληπτικών μέτρων, επιτυγχάνοντας την απρόσκοπτη, ομαλή και πλήρως ελεγχόμενη διάθεση των γευμάτων στο σύνολο των ωφελούμενων.
- Συνδέει με ενεργό τρόπο όλους όσους συμμετέχουν στο Πρόγραμμα, μαθητές – διευθυντές – εκπαιδευτικό προσωπικό – κυλικειάρχες – γονείς, δεσμεύοντάς τους σε σχέσεις συνεργασίας και αλληλεγγύης.
- Ενθαρρύνει έμπρακτα και αποτελεσματικά την εκμάθηση υγιεινών διατροφικών συνηθειών στους μαθητές.
- Συμβάλλει στην ενημέρωση και εκπαίδευση των γονέων σχετικά με την υγιεινή διατροφή.
- Έχει αναπτυξιακό χαρακτήρα, που σχετίζεται με τα οφέλη της σίτισης στα σχολεία (αντιμετώπιση σχολικής διαρροής, καλύτερη επίδοση μαθητών, δημιουργία συναισθημάτων χαράς, καλλιέργεια αξιών, όπως ισοτιμία, αλληλεγγύη κ.τ.λ.), αλλά και παιδαγωγικό ρόλο (π.χ. συμμετοχή στη διαδικασία διανομής, κατανόηση αξίας της τροφής, διαχείριση αποβλήτων, κ.τ.λ.).

Τα αποτελέσματα του Προγράμματος κατά το σχολικό έτος 2016-2017 ήταν, σύμφωνα με τον υπεύθυνο, πολύ ενθαρρυντικά. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τις απαντήσεις των μαθητών σε ερωτηματολόγια αρχή και στο τέλος της χρονιάς, η ανάλυση έδειξε:

- Μείωση της επισιτιστικής ανασφάλειας κατά 1,8%

- Αποτελεσματική αντιμετώπιση προβλημάτων βάρους(46,3% των μαθητών ελλιποβαρείς στην έναρξη είχαν φυσιολογικό βάρος στη λήξη, 5,6% των μαθητών παχύσαρκοι στην έναρξη είχαν φυσιολογικό βάρος στη λήξη)
- Αύξηση της κατανάλωσης υγιεινών διατροφικών επιλογών των μαθητών(55,6% πλέον καταναλώνουν φρούτα που δεν καταναλώναν, 49,4% λαχανικά, 68,6% γάλα ή γιαούρτι, 47,9% μαύρο ψωμί)
- Το 40,3% των οικογενειών που αντιμετώπιζαν πείνα κατά την έναρξη δεν αντιμετώπιζαν στη λήξη
- Το 86,7% των γονέων αγοράζουν και έχουν στο σπίτι πιο υγιεινά φαγητά
- Βελτίωση της ποιότητας της υγείας των μαθητών(σωματικά, ψυχικά, πνευματικά και κοινωνικά)
- Οικονομική βοήθεια των οικογενειών που συμμετέχουν στο Πρόγραμμα
- Αύξηση του ενδιαφέροντος του παιδιού να πηγαίνει σχολείο, να παρακολουθεί τα μαθήματά του, να ελέγχει τη συμπεριφορά του και να συγκεντρώνεται στα μαθήματά του
- Μείωση της σχολικής διαρροής
- Ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής, η συλλογικότητα και η αλληλεγγύη εντός και εκτός της σχολικής κοινότητας και αποφεύγεται ο στιγματισμός μαθητών²

Βραχυπρόθεσμος στόχος του Προγράμματος είναι η ένταξη περισσότερων σχολείων. Η περαιτέρω γνωστοποίηση του Προγράμματος και των αποτελεσμάτων του θα ευαισθητοποιήσει το κοινό και θα συμβάλλει στην εξεύρεση περισσότερων οικονομικών πόρων. Μακροπρόθεσμος στόχος είναι η επέκταση του προγράμματος ώστε να καλύψει κατά το δυνατόν περισσότερα σχολεία πανελλαδικά ώστε να συμβάλλει στην κάλυψη επισιτιστικών και διατροφικών αναγκών αλλά και στην κοινωνική συνοχή σε επίπεδο τοπικής κοινωνίας, που τώρα έχει διαρραγεί εξαιτίας της κρίσης.

---

² Από το Στατιστικό Τμήμα του Ινστιτούτου, στα 184 σχολεία το 2016-17, εφαρμογής του

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η κυρίαρχη πολιτική αντιμετώπισης της φτώχειας σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο που εστιάζει στην ενεργοποίηση των ατόμων και τη βελτίωση των χαρακτηριστικών τους για καλύτερη πρόσβαση στην αγορά εργασίας (βελτίωση απασχολησιμότητας), δεν φαίνεται ικανή να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τη ραγδαία επιδείνωση της φτώχειας και της αποστέρησης που αντιμετωπίζουν τα νοικοκυριά και δη οι ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού, μεταξύ των οποίων τα παιδιά. Η αδυναμία των πολιτικών αυτών γίνεται ιδιαίτερα εμφανής την περίοδο της κρίσης.

Τα εμπειρικά στοιχεία καταδεικνύουν την δραματική επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης των παιδιών στην Ελλάδα σε σημείο να καταγράφονται προβλήματα ακραίας φτώχειας και υποσιτισμού. Την περίοδο της κρίσης φαίνεται να πλήττονται περισσότερο οι οικογένειες με παιδιά σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό της χώρας. Η βίωση της φτώχειας κατά την παιδική ηλικία οδηγεί σε συσσώρευση μειονεκτημάτων που θα επηρεάσουν αρνητικά τα μελλοντικά τους επιτεύγματα κατά την ενήλικη ζωή, συμβάλλοντας έτσι την αναπαραγωγή της φτώχειας και των ανισοτήτων. Το γεγονός αυτό θα έχει σημαντικές επιπτώσεις και στην οικονομία της χώρας μέσω της επίδρασης στα ποιοτικά χαρακτηριστικά του εργατικού της δυναμικού. Η επιδείνωση της φτώχειας και της αποστέρησης κάνει επιτακτική την ανάγκη σχεδιασμού και εφαρμογής κατάλληλων πολιτικών για την υποστήριξη και ενίσχυση των οικογενειών κατά τρόπο ώστε να μπορούν να παρέχουν στα παιδιά τα βασικά αγαθά της σίτισης, της υγείας και της εκπαίδευσης. **Η συρρίκνωση των δαπανών για κοινωνική προστασία** στο πλαίσιο της κρίσης και των πολιτικών λιτότητας αποδυναμώνουν περαιτέρω το ήδη ασθενές σύστημα κοινωνικής προστασίας της χώρας ως προς την αντιμετώπιση της φτώχειας και αποστέρησης των παιδιών.

Κρίνεται ιδιαίτερα επιτακτική η ενίσχυση και μεταρρύθμιση του συστήματος κοινωνικής προστασίας για να αναχαιτιστεί η τάση επιδείνωσης της φτώχειας και αποστέρησης που επηρεάζει δυσανάλογα τα παιδιά. Στο πλαίσιο αυτό, η υποστήριξη των οικογενειών με παιδιά θα πρέπει να αναδειχθεί ως βασική προτεραιότητα στην ατζέντα της κυβερνητικής πολιτικής. Θα πρέπει να βασιστεί σε δημόσιες πολιτικές μέσω ενός μίγματος παροχών (κοινωνικές υπηρεσίες και οικονομική ενίσχυση) και ρυθμίσεων (λ.χ. γονικές άδειες ή διευκολύνσεις για την εναρμόνιση εργασιακού και

οικογενειακού βίου). Η στήριξη των παιδιών από τα πρώιμα παιδικά χρόνια και σε όλη την παιδική ηλικία αναμένεται να έχει σημαντικό κοινωνικοοικονομικό όφελος και την αποφυγή δαπανηρών παρεμβάσεων στο μέλλον. Επιπρόσθετα μέσω της υψηλής τιμής των δημοσιονομικών πολλαπλασιαστών που έχουν οι σχετικές δαπάνες για κοινωνική προστασία, μπορεί να έχουν καθοριστικό ρόλο στην προώθηση της οικονομικής μεγέθυνσης ως οργανικό κομμάτι της μακροοικονομικής πολιτικής.

Η εργασία αυτή, όπου διερευνήθηκε το πρόβλημα του υποσιτισμού στην Ελλάδα και οι δράσεις αντιμετώπισης μέσω προγραμμάτων σχολικών γευμάτων, ανέδειξε αφενός την ύπαρξη φαινομένων υλικής αποστέρησης των παιδιών, ακόμα και αυτής της βασικής τροφής, και αφετέρου την έντονη κοινωνική ανάγκη να εφαρμοστούν μέτρα για την αντιμετώπισή τους.

Η επιτόπια έρευνα σε φορείς που υλοποιούν προγράμματα σχολικών γευμάτων, του Υπουργείου Παιδείας και Υπουργείου Εργασίας και της μη κερδοσκοπικής εταιρείας Ινστιτούτου ΠΡΟΛΗΨΙΣ έδειξε τα κοινά σημεία τους: βασικός στόχος είναι να ανταποκριθούν στην κοινωνική αναγκαιότητα να εξαλειφθεί η επισιτιστική και διατροφική ανασφάλεια και ο κίνδυνος κοινωνικού αποκλεισμού, ενώ παράλληλα η χρησιμοποίηση ελληνικών αγροτικών προϊόντων και πρώτων υλών για την Παρασκευή των γευμάτων μπορεί να συμβάλει στη στήριξη τοπικών παραγωγών και οικονομιών. Καθώς τα πρώτα αποτελέσματα από την υλοποίησή τους είναι θετικά, μακροπρόθεσμος στόχος τους είναι να καλύψουν την παροχή δωρεάν γευμάτων των μαθητών σε όλα τα σχολεία της χώρας. Για το λόγο αυτό αναζητούν μελλοντικές χρηματοδοτήσεις.

Η διαφορά τους είναι ότι το Ινστιτούτο ΠΡΟΛΗΨΙΣ, με την επιστημονική καθοδήγηση και την ανεξαρτησία του, παίρνει και υλοποιεί γρηγορότερα τις αποφάσεις του και έτσι το Πρόγραμμα ξεκινά πολύ νωρίτερα σε κάθε σχολικό έτος, άρα και το όφελος στους μαθητές και τις οικογένειές τους μεγαλύτερο. Επίσης, με τις δράσεις που υλοποιεί στα σχολεία αλλά και ενημερώσεις στους εκπαιδευτικούς, προάγει τη αναγκαιότητα της υγιεινής διατροφής, ακόμα και με λίγα χρήματα.

Από την άλλη μεριά, το Υπουργείο Παιδείας και οι συνεργάτες τους καθυστερούν την έναρξη των σχολικών γευμάτων σε κάθε έτος, λόγω γραφειοκρατίας, αποφάσεων αρκετών δημοσίων φορέων, καθορισμένων τυπικών διαδικασιών, έλλειψη

ενημέρωσης εκπαιδευτικών με αποτέλεσμα να ξεκινούν λίγο πριν την άνοιξη και χωρίς άλλες εκπαιδευτικές δράσεις. Η διάχυση της προσπάθειας και της ωφελιμότητας του Προγράμματος έγκειται στη διάθεση του Διευθυντή του σχολείου και κάποιων εκπαιδευτικών. Επίσης, αφορά σχολεία μόνο Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης.

Το πρόβλημα του υποσιτισμού είναι σοβαρό και φαίνεται να παίρνει διαστάσεις λόγω της συνεχιζόμενης κρίσης. Πρέπει να ληφθούν στοχευμένα μέτρα ανακούφισης ομάδων παιδιών που παρουσιάζουν υψηλότερα επίπεδα φτώχειας ή/ και υλικής αποστέρησης, όπως τα παιδιά μεταναστών, τα παιδιά που ζουν σε μονογονεϊκά νοικοκυριά, σε νοικοκυριά με τρία ή περισσότερα παιδιά και σε νοικοκυριά που κανένας ενήλικας δεν εργάζεται. Να δοθεί ειδική μέριμνα για την στήριξη των νοικοκυριών που αδυνατούν να εξασφαλίσουν βασικές ανάγκες των παιδιών τους, όπως η διατροφική τους ασφάλεια, η ποιότητα ζωής τους, η συμμετοχή σε σχολικές δραστηριότητες και σε δραστηριότητες αναψυχής, οι οποίες αποτελούν βασικά αναπτυξιακά δικαιώματα των παιδιών.

Στα περιορισμένα χρονικά πλαίσια μιας διπλωματικής εργασίας δεν θα μπορούσε να διερευνηθεί περισσότερο. Όμως τα θέματα που τέθηκαν, θα μπορούσαν να δώσουν το έναυσμα για μελλοντική περαιτέρω έρευνα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση

Acheson D. *“Inequalities in health. Report on inequalities in health did give priority for steps to be tackled.”* (1998) BMJ., 28;317(7171):1465-6

Adair LS, P.B., *Are child eating patterns being transformed globally?* 13, 2005. 3(1281-99).

Bell, A.C., Swinburn, B.A. (2004) *What are the key food groups to target for preventing obesity and improving nutrition in schools?* European Journal of Clinical Nutrition, 58, 258263.

Adelman SW, Gilligan DO, Lehrer K. *How Effective are Food for Education Programs?* International Food Policy Research Institute, Washington, D.C., USA, 2008

Brown, Larry J; William H Beardslee, Deborah Prothrow-Stith. *Impact of School Breakfast on Children's Health and Learning.* An analysis of the Scientific Research. Sodexo Foundation, USA, 2008.

European Commission (2014). 'School Fruit Scheme: agreement on national envelopes for 2014/2015 http://ec.europa.eu/agriculture/newsroom/163_en.html

National Geographic Society, 2015.

Perez – Rodrigo, C. & Aranceta, J. (2003). *Nutrition education in schools: experiences and challenges.* European Journal of Clinical Nutrition, 57 (1): 82 – 85

Ritchie, J. and Lewis. J. (eds.) (2003) *Ποιοτική Ερευνητική Πρακτική Επιστήμονες και ερευνητές* . Δημοσιεύσεις Sage, Λονδίνο

WHASINGTON POST, άρθρο για τον υποσιτισμό των παιδιών που αναρτήθηκε στο www.dictyo.gr (Δεκέμβριος 2015)

WHO/FAO (World Health Organization/Food and Agriculture Organization). (2003) *Joint FAO/WHO expert consultation on diet, nutrition and the prevention of chronic diseases. Diet, nutrition, and the prevention of chronic diseases.* World Health Organization Technical Report Series;916:61-71

WHO, Άρθρο για την οικονομική στενότητα, διαθέσιμο στο www.nextdeal.gr, 12 Μαΐου 2011

FAO, 3 Ιουνίου 2008. Ανακτήθηκε από διαδικτυακή πηγή www.nafteboriki.gr

Ελληνόγλωσση

Unicef (2017). Η κατάσταση των παιδιών στην Ελλάδα 2012-2017(εκθέσεις), διαθέσιμες στην ιστοσελίδα <http://www.unicef.gr>

Βλαχογιαννάκος, Ι., περιοδικό «Υγεία & Διατροφή», τεύχος 36 /7^ο έτος, Μαρτ /Απρ 2009.

Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία ΕΛΣΤΑΤ, στοιχεία για υποσιτισμό νοικοκυριών 2012-16

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2014). *Δωρεάν φρούτα για τα παιδιά!*. Διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/health/highlights/2012/15/short_content_el.html

ΕΥΖΗΝ, Υπουργείο Παιδείας, Πρόγραμμα σχολείων σχετικό με τη διατροφή, διαδικτυακή πηγή <http://www.EYZHN.gr>

Ινστιτούτο Εργασίας ΓΕΣΕΕ (2014). *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*. Ετήσια Έκθεση

Καλλινικάκη Θεανώ, (2010). *Ποιοτικές μέθοδοι στην έρευνα της κοινωνικής εργασίας*, Εκδόσεις: Τόπος

Κανάκης Ν. (2013). *Πως επηρεάζει η οικονομική κρίση τη διατροφή μας* <http://www.diatrofi.gr/index.php/diaita/kathimerini-diatrofi/item>

Κεφαλίδου Μ. (2012). *Τι μας “λένε” οι ζωγραφιές των παιδιών*. Διαθέσιμο στο: <http://www.kindykids.gr/parents/538-zwgrafiki-psyxologia.html>

Μαντζούκας Στ. (2007). *Ποιοτική έρευνα σε έξι εύκολα βήματα*, Νοσηλευτική, 46(2), 176-187

Μάνος Ματσαγγάνης, «Σχολικά γεύματα στην Ελλάδα της κρίσης», Ομάδα Ανάλυσης Δημόσιας Πολιτικής / Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ενημερωτικό Δελτίο 4/2013).

Μπουρίκος Δ., Σωτηρακόπουλος Δ.Α., (2014). *Οικονομική Κρίση, Κοινωνική Πρόνοια και Κοινωνία των Πολιτών. Η επίδραση της οικονομικής κρίσης στους τυπικούς και άτυπους φορείς της κοινωνίας πολιτών στο χώρο της κοινωνικής αλληλεγγύης και οι νέοι περιορισμοί της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη την περίοδο 2010-2013. Ευρήματα πιλοτικής εμπειρικής έρευνας και προτάσεις πολιτικής*. Παρατηρητήριο για την κρίση. Αθήνα, Μάρτιος 2014.

National Geographic, *Η Ελλάδα του National Geographic*, Δεκέμβριος 2005, εκδόσεις: National Geographic

Πανελλήνια Επιστημονική Ομάδα διατροφής, ένθετο επιστημονικού περιοδικού «Διατροφή» τεύχος 24 Μάρτιος/ Απρίλιος 2009.

Πανελλήνιος Σύλλογος Διαιτολόγων, Πρακτικά συνεδρίου 2014, διαθέσιμα στο www.hda.gr

Παπαδημητρίου Ζήσης, Συλλογικό έργο *Μετά το τέλος της ιστορίας*, Αθήνα: Σιδέρης 2013

Παρασκευοπούλου-Κόλλια (2008). *Μεθοδολογία ποιοτικής έρευνας*, διαθέσιμο στο <http://www.ejournals.gr>

Σιδέρης Νίκος, 2013. *Μιλώ για την κρίση με το παιδί*. Εμπιστευτική επιστολή σε μεγάλους που σκέφτονται. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Τριχοπούλου, Α., (2010), «Μεσογειακή διατροφή, παραδοσιακά τρόφιμα και υγεία», Ελληνική Επιθεώρηση Διαιτολογίας – Διατροφής.

Παράθεση πηγών

Νόμοι

Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, Φ.Ε.Κ. 3870/τεύχ.Β/3-11-17: Σχολικά γεύματα

Επιπλέον διαδικτυακές πηγές για υποσιτισμό παιδιών και σχολικά γεύματα

<http://www.itrofi.gr>

<http://www.diaforetiko.gr>

<http://www.ipaideia.gr>

<http://www.UNRIC.org>

<http://www.tofugu.com>

<http://alfavita.gr>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πίνακας 1

ΩΡΟΛΟΓΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΓΙΑ ΤΑ ΕΝΙΑΙΟΥ ΤΥΠΟΥ ΟΛΟΗΜΕΡΑ Δ. ΣΧ. ΜΕ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΤΗΤΑ ΑΠΟ 4/ΘΕΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΩ		
ΩΡΕΣ	ΔΙΑΡΚΕΙΑ	
08.00 - 08.15	10'	Υποδοχή μαθητών
08.15 - 09:40	90'	1η διδακτική περίοδος
09:40 -10:00	20'	Διάλειμμα
10:00 -11:30	90'	2η διδακτική περίοδος
11:30-11:45	15'	Διάλειμμα
11:45 -12:25	40'	5η διδακτική ώρα
12:25 -12:35	10'	Διάλειμμα
12 35-13-15	40'	6η διδακτική ώρα
		(Λήξη υποχρεωτικού προγράμματος)
13.15-13.20	5'	Μετάβαση μαθητών που συμμετέχουν στο πρόγραμμα σίτισης στην-στις αίθουσες σίτισης
13.20-13.45	25'	Σίτιση για τους μαθητές που δεν παρακολουθούν το Ολοήμερο Πρόγραμμα και συμμετέχουν στο πρόγραμμα σίτισης «Σχολικά Γεύματα»
13.20-14.00	40'	1η ώρα Ολοήμερου Προγράμματος Σίτιση-χαλάρωση για τους μαθητές που παρακολουθούν το Ολοήμερο Πρόγραμμα

Πίνακας 2 (σχολικά γεύματα στα δημοτικά)

1 ^η εβδομάδα	-Κοτόπουλο ή μπιφτέκια κοτόπουλου ή γαλοπούλας -Ρύζι ή μακαρόνια ή πατάτες φούρνου - Σαλάτα	- Μακαρόνια με 4-5 κουταλιές της σούπας κιμά - Σαλάτα	-Φιλέτο ψαριού (πέρκα ή γλώσσα ή βακαλάος ή παγκάσιους) -Ρύζι ή πατάτες (φούρνου ή σε μορφή πατατοσαλάτας - Σαλάτα	-Κρέας μοσχαρίσιο -Ρύζι ή μακαρόνια ή κριθάρaki ή πλιγούρι - Σαλάτα	-Σπανακόπιτα (με τυρί φέτα) -Ομελέτα ή βραστό αυγό -Σαλάτα
2 ^η εβδομάδα	- Φιλέτο ψαριού (πέρκα ή γλώσσα ή βακαλάος ή παγκάσιους) - Ρύζι ή πατάτες - Σαλάτα	-Μπιφτέκια μοσχαρίσια -Ρύζι ή μακαρόνια ή πατάτες -Σαλάτα	-Όσπρια (φακές ή φασόλια μαυρομάτικα ή χάντρες ή ρεβίθια) - Ρύζι ή Ψωμί - Τυρί φέτα - Σαλάτα	-Κοτόπουλο φούρνου -Ρύζι ή μακαρόνια ή πατάτες ή πλιγούρι - Σαλάτα	-Φασολάκια ή μπριάμ (με κολοκυθάκια, πατάτες λαχανικά) -Ψωμί ολικής άλεσης -Τυρί φέτα ή Ομελέτα βραστό αυγό -Σαλάτα (λάχανο, ντομάτες)